

110 години Литературен

Брой 6
1,50 лв.

10-16.02.2021
Год. 30

Да помним или да не забравяме

110 години от рождението на Петър Горянски

● Басни и статии от вестник „Свободен народ“

Прощаване с Иван Радев

- Антония Велкова-Гайдаржиева
- Антоанета Алипиева
- Велислава Донева
- Димитър Михайлов
- Кольо Дабков
- Милена Кирова
- Мира Душкова
- Михаил Неделчев
- Петко Ст. Петков
- Руси Русев

Каузата на книгите

- Георги Гроздев

Лице на броя

- Снежана Велкова

Изкуство на незабравата Между Петър Горянски и Иван Радев

Няма спор. Между двамата няма нищо общо. Но и не съвсем. Петър Горянски (1911–1990) е поет, публицист и журналист, едно от младите имена през 30-те години на XX век. През ноември 1944 г. го изключват от Съюза на писателите заради „фашистка дейност“. Става литературен редактор във вестника на опозиционните социалдемократи „Свободен народ“ (1945/1947), където публикува басни и статии. През 1948 г. е изселен от София, после – частично реабилитиран през 60-те години. На 5 януари се навършиха 110 години от рождението му. Иван Радев (1943–2020) е от друго време и пространство – литературен историк, университетски професор, академик, автор на близо 70 авторски (!) книги в областта на литературната и културната история, на критиката и методиката по литература, а за съставителско-редакторските му трудове, за студиите и статиите – да не говорим. Отиде си на 18 декември миналата година. Сега, на 23 февруари, щеше да навърши 78 години.

Вярно е, че близостта между двамата на страниците на „Литературен вестник“ е плод на календарно съвпадение в зимните месеци. Но тъй това е повод за означим това съвпадение. И ще предположа, че ако беше възрожденско име или поне литератор от Разградския или Търновския край, Горянски вероятно би станал един от възможните „обекти за изследване“ на академика. И това би бил съвсем резонен изследователски избор. Защото Иван Радев ни учеше, че си заслужава да се изследват и възвръщат от недрата на векове и десетилетия както безспорни автори и творби, така и уж „второстепенни“ фигури и текстове; сам даваше пример с реконструкциите си в цели книги за Хаджи Викентий Зографски, за Никола Икономов, за Иван Панов Семерджиев, със заглавията в цялата поредица Библиотека „Орис“, с историята на родното си село Гроцецет, с всичко, което мнозина снизходително преценяват като „краеведско“, „неканонично“, „маргинално“. Иван Радев вярваше в целостта на българска литература и работеше за постигането ѝ – с всички имена и произведения, с всички възможни текстове, дори и ненаписаните. Сега си мисля, че това произтичаше и от професионално-етическата му амбиция да въздаде литературноисторическа справедливост: *никой и нищо да не бъде забравено*. Затова работеше с размах и строгост, отдаден на първичните извори, верен на автентичните гласове от архивите – майстор, който си знае и цени инструментите, дори някому да се струват поизхабени от употреба или дегоди, но вършещи безценна работа именно защото са в ръцете на почтен и можещ майстор. Урокът на Иван Радев е пред очите ни. Петър Горянски и толкова други неизвестни автори и творби лежат под пластове прах в библиотеки и архиви, в непроветривани от десетилетия стаи... Понеже не става дума просто да имаме памет, която – нека признаем – често мълчи изстинала и пасивна, невидима и неработеща. Нуждаем се от незабравя – от будно състояние на незабравяне, от активно завръщане към миналото и населяващите го хора, за да сме истински заедно с тях. Защото никой не си е отишъл.

За професора Иван Радев и за примера

За мен той беше „господин Професора“. Не знам за другите – още повече за колегите, с които работеше – но едва ли някой е общувал с него на малко име. За първи път се запознахме в средата на 90-те г. в Чирпан; после, в самия край на века по повод 120-годишнината на Яворов, пак в Чирпан, разговаряхме в лютния януарски студ току пред нозете на големия поет в парка. Така влязох в оборота на конференнтното битие на университетския човек – заредиха се невероятно наситени срещи с Професора в Търново, Трявна, Шумен, Поморие, Благоевград, Сопот, Копривница... Този човек, дори когато беше петдесетгодишен, излъчваше достолепие. Имаше нещо патриаршеско у него – сигурно някога е бил млад, сигурно е бил одързостен подрастващ учен. Сигурно! В мен обаче имаше усещане, че този човек сякаш се е родил възрастен, по бащински снизходителен, по професорски начетен и готов за диалог. И всичкото това съчетано с чудовищна работоспособност – специалистите казват, че Професорът е написал над 50 (или над 60?) книги. Сигурно е така, особено щом става дума за човек на словото. По-важен за мен е широкият спектър, отворената бленда на неговите интереси: възрожденската културна среда – и вътре в нея Софроний, даскалите поети, дядо Славейков, Каравелов, Ботев, авантюриите и любовите на възрожденския човек, но и вписването му в Историята на Търново... После впечатлява интересът към следосвободженските процеси, завихрили съдбата на Вазов, Яворов, Дебелянов, Йордан Йовков, Боян Пенев, Владимир Василев... Сетне, съвсем като концептуален човек и глобално мислещ Професор Иван Радев проправя път към творческото битие на почти съвременниците Йордан Вълчев, Емилиян Станев, Васил Попов... Животът продължава – важно е как? Професор Радев посочи един от начините: като останеш верен на себе си!

ЦВЕТАН РАКЪОВСКИ

Още текстове в памет на Иван Радев – на стр. 4–7 и стр. 9–12.

Национален
фонд
„Култура“

Броят се издава с подкрепата на НФК

ISSN 1310-9561

9 771310 956004

ПЛАМЕН ДОЙНОВ

Писмо за именуване на площад „Свещеноиконом Кръстю Никифоров“

В центъра на новия брой 157/Зима на сп. „Християнство и култура“ е темата *Християнство и истина*. В нея са включени текстовете на прот. Сава (Щони) Кокудев *Единството*

на седемте тайнства на Църквата. *Опит за малък светотайствен синопсис*, на Димитър Богданов *Светлината в богословието на св. Максим Исповедник* и на архиеп. Йов (Геча) *От учител към ученик: понятието за „литургическо богословие“ при о. Киприан (Керн) и о. Александър Шмеман*. Темата е продължена и в статията на Вселенския патриарх Вартоломей *Вселенската патриаршия като изразител на каноничното съзнание на Православната църква*, която се публикува по повод неговата 80-та годишнина и предстоящата 30-та годишнина от избора му за патриарх. Рубриката „Християнство и философия“ е представена с текстовете на Йозеф Бохенски *Битието и на Смилен Марков Диалогът на Едит Щайн с Дионисиевия корпус*, а темата „Християнство и история“ включва статиите на прот. д-р Добромир Димитров *Монашеското свещенство в периода на IV век* и на Иван Йовчев *Св. Горазд – непознатият Свети Седмочисленик*. В рубриката „Християнство и изкуство“ е представен текстът на Слава Янакиева *Изкуствената отмяна на правосъдието в Ординария и други средновековни драматически текстове*. Броят е илюстриран с фотографии на творби на Иван Лазаров, чието творчество е представено от Любен Домозетски.

„Спорът за Македония“ е темата на първия брой на сп. „Култура“ за 2021 г. Сблъсък на националните разкази или отглас от Големите разкази, остатъци от „митовизма“ или дълго трупана обида, която продължава да терзае колективната памет в София и Скопие? „Обща история“ или две непресичащи се „истории“, „общ език“ или две книжовни

норми? Гледните точки на Александър Кьосев и Огнян Минчев, както и поглед отплатък границата на Стоян Андюв, съчетани със свидетелствата на Петко Славеиков, Симеон Радев, Кръстю Мисирков и Георги Томалеви. И още: Нобеловата реч на Луиз Глюк, есето на Олга Токарчук „Човекът на ръба на света“, размислите на Шантал Делсол за „карикатурите, правото и морала“ и на Светлана Алексиевич за „раждането на една нация“, както и анализ на архитектурата Ренцо Пиано за болестта и съвременния град. Интервюта с Иван Бърнев и Джон Маврудис, с диригентата Емил Табаков и актьорите Елена Димитрова и Йордан Ръсин. Фотографиите в броя са на Тухомира Методиева.

До Председателя
на Общински съвет – Ловеч

Копие:
До Управителя на Област Ловеч
До Кмета на Община Ловеч

Г-н Председател,
Във връзка със 140 години от смъртта на свещеноиконом Кръстю Томев Никифоров – патриот и просветител, борец за църковно-национална независимост и социална справедливост, правим предложение площадът пред Градската художествена галерия в кв. „Вароша“ да се именува на свещеноиконом Кръстю Никифоров.

Мотиви:
1. Кръстю Никифоров е роден в Ловеч през 1838 г. През 1862 г. завършва Духовната семинария в Белград. Като ученик помага на Г. Раковски при отпечатването и експедирането на в. „Дунавски лебед“. В сръбската столица Кръстю Никифоров се среща с В. Левски и с други участници в Първата българска легия. Няколко години учителства във Враца, след което е ръкоположен за свещеник и служи в Ловчанския храм „Успение Богородично“. Той пръв донся и разпространява в Ловеч съчиненията на Г. Раковски.

Заклева членовете на създадения от В. Левски революционен комитет в Ловеч и става негов касиер. През 1876 г.

Ловчанският митрополит и бъдещ български екзарх Йосиф I отличава поп Кръстю с най-високото свещеническо звание – иконом и го назначава за свой архиерейски наместник в Орханйиска (Ботевградска) духовна околия. Свещеникът е сред учредителите на Ловчанското читалище. През 1879 г. написва „Требник“

– сборник от авторски произведения, част от които са публикувани от П. Р. Славеиков във вестник „Целокупна България“.

Във всичките си службени и обществени дела поп Кръстю показва завиден за тогавашния българин интелект и висок морал. Точно тия качества на човека са били еманацията на узрялото вече национално самосъзнание. Личности като поп Кръстю, превъзможнали егоизма си в полза на общността, са истинските нравствени ориентири, от които българското общество има нужда.

2. Предлагаият площад се намира в непосредствена близост до къщата на поп Кръстю и на стотина метра от храм „Успение Богородично“. Около това място е била съсредоточена и дейността на ЦРК в Българско.

Г-н Председател,
Настоящото ни предложение е трето по ред искане площадът пред художествената галерия в кв. „Вароша“ да се именува на свещеноиконом Кръстю Никифоров. Първото е направено през 2003 г. от Ловчански митрополит Гавриил, Фондация „Граждани срещу

насилието“ и Културно общество „Поп Кръстю“ – Ловеч. Второто предложение през 2013 г. е от името на Регионален исторически музей – Ловеч, Църковното настоятелство при храм „Успение Богородично“, Фондация „Граждани срещу насилието“ и Културно общество „Поп Кръстю“ – Ловеч. Становището на тогавашния кмет Минчо Казанджиев, внесено в Общинския съвет, е площадът в кв. „Вароша“ да се именува „Свещеноиконом Кръстю Никифоров“ с мотива: „Тази година се навършват 175 години от рождението на свещеника. Достойно и неоспоримо остава на времето мястото на свещеноиконом Кръстю Никифоров в духовния живот на гр. Ловеч като народен будител и борник за църковна и национална свобода“. Кварталният съвет при кв. „Вароша“ и Ловчанският митрополит Гавриил изразяват писмено своите мнения, подкрепящи позицията на общинската администрация. С писмо, подписано от Капка Кузманова – директор, Регионален исторически музей – Ловеч предоставя своето експертно становище. Направеният от него анализ на историческите факти води до заключението, че „с основание площадът пред Градската художествена галерия може да се именува

„Свещеноиконом Кръстю Никифоров“.

Общинските съветници обаче отказват да разгледат и приемат внесеното от кмета предложение с мотива: „Тъй като тази личност поп Кръстю има твърде голям значителен принос за развитието на историята на България, че след обсъждането на национално ниво и компетентното становище на историците би допринесло до по-конкретно и по-точно решаване на това какво да се полага в този случай и в тази годишнина“.

За Ваше сведение, след 10 ноември 1989 г. историческата наука е направила много, за да бъде реабилитиран автентичният образ на поп Кръстю като един от най-значимите ни възрожденци. Написани са десетки книги за истината по залавянето на Васил Левски. Издадени са книги за живота и делото на свещеника. Поставени са паметни плочи в Ловеч

и Ботевград. Българската национална

телевизия финансира създаването на документален филм за поп Кръстю със заглавие „Черна легенда“. През 2006 г. в гр. София е проведена Юбилейна национална научна конференция, посветена на 125-годишнината от смъртта на свещеноиконом Кръстю Томев Никифоров (1838–1881). В нея с доклади и изказвания участват видни историци, литератори и интелектуалци – представители на БАН, Църковно-историческия и архивен институт, университети и исторически музеи. Материалите от конференцията са публикувани в специален сборник със заглавие „Поп Кръстю – живот и дейност“.

Гласувайки „за“ нашето предложение, общинските съветници ще чуят гласа на гражданите от кв. „Вароша“, ще уважат искането на духовния ни пастир и почитен гражданин на гр. Ловеч – Ловчански митрополит Гавриил, ще зачетат компетентното мнение на научните институции в България, ще отдадат почит на Почтеността и Истината.

Към настоящото предложение прилагаме писмо от Национален център за териториално развитие ЕАД – София, в което се казва, че „пространството пред Градската картинна галерия в кв. Вароша, гр. Ловеч представлява площад, отговарящ на мащабите на квартала, което е основание да получи съответното наименование“.

С уважение,

ЦЪРКОВНО-ИСТОРИЧЕСКИ И АРХИВЕН
ИНСТИТУТ ПРИ БЪЛГАРСКАТА ПАТРИАРШИЯ
ДОЦ. Д.И.Н. ХРИСТО ТЕМЕЛСКИ, ДИРЕКТОР

КУЛТУРНО ОБЩЕСТВО „ПОП КРЪСТЮ“
МАРКО ГАНЧЕВ, ПРЕДСЕДАТЕЛ
ГЕОРГИ МИШЕВ

ФОНДАЦИЯ „ГРАЖДАНИ СРЕЩУ НАСИЛИЕТО“
ВАСИЛ КОЛЕВ, ПРЕДСЕДАТЕЛ
МАРИН КОЛЕВ

КОНКУРС

Портал Култура обявява годишния си конкурс за проза и хуманитаристика 2021

1. Отличията са учредени през 2014 г. от Фондация „Комунитас“ и предвиждат раздаването на годишни конкурсни награди в следните раздели:
– проза (сборник с разкази, повест, роман);
– хуманитаристика.

2. А също и на следните специални награди:
– две специални награди (определят се от журито за цялостно творчество или за изключителен принос в областта на литературата и хуманитаристиката);
– една специална награда за принос към гражданското общество (връчва се от Фондация „Комунитас“).

В конкурса могат да участват само творби, публикувани в периода 1 януари –

31 декември 2020 г. Наградите ще се връчат на 1 ноември 2021 г. в Деня на народните будители.

3. В двата конкурсни раздела се присъждат:
– I награда (в размер на 5000 лв.)
– II награда (в размер на 3000 лв.)

За да е валидно заявлението за участие в конкурса – до 31 март 2021 г. кандидатите трябва да предоставят безвъзмездно 2 екземпляра от предложените от тях книги, придружени от формуляр, който може да се изтегли от сайта <http://kultura.bg/web/>.

Адрес за изпращане по пощата на книгите и на формуляра за кандидатстване: София 1000, бул. „Патриарх Евтимий“ 22, ет. 3, Фондация „Комунитас“ – за Годишните награди на Портал Култура.
Телефон за контакти: Портал „Култура“ 02/434 10 54.

Българската литература и култура и „казусът Македония“

Георги Гроздев

Издателство „Балкани“ има дългогодишно сътрудничество с творци от Република Северна Македония. Издателството е основано в 1991 г., поредицата „Балканска Библиотека“ започна през 2004 г. заедно със списание „Литературни Балкани“. И в списанието, и в библиотеката са издадени десетки автори от всички балкански страни без изключение – за първи път в културната ни история. Само от Македония, сега Република Северна Македония, са 40 имена.

1.

Съществува ли македонски език? Да! Разбирам го по рождение. Както е известно, така наречените „македонски класици“ са български класици, които са писали на български език. Това е добре известно и на онези, които работят в културните институции в Скопие. Между другото, имам подарена книга от бившия посланик на Македония в София, бивш председател на македонския парламент, за съжаление вече покойник, проф. Любиша Георгиевски. Това е неговият учебник по български език, на който е учил в 1944 г. Първият автор е Паусий. „Тази бистра вода след 1944 потъна някъде“, казваше той. Хората, които са останали да живеят на територията на сегашната РС Македония не са виновни, че такава е историческата им съдба.

Само тук на Балканите една българска майка може да има четирима сина и всеки да е от различна националност, според територията на която е останал – я българин, я грък, сърбин или макеонец! Знаем как беше разпокъсана България.

Любиша Георгиевски е автор на книгата „Речник на предразсъдъците“, издадена в „Балкани“, докато беше посланик. Той е режисьорът, който първи постави пиесата на Йордан Радичков „Образ и подобие“, и то в Скопие.

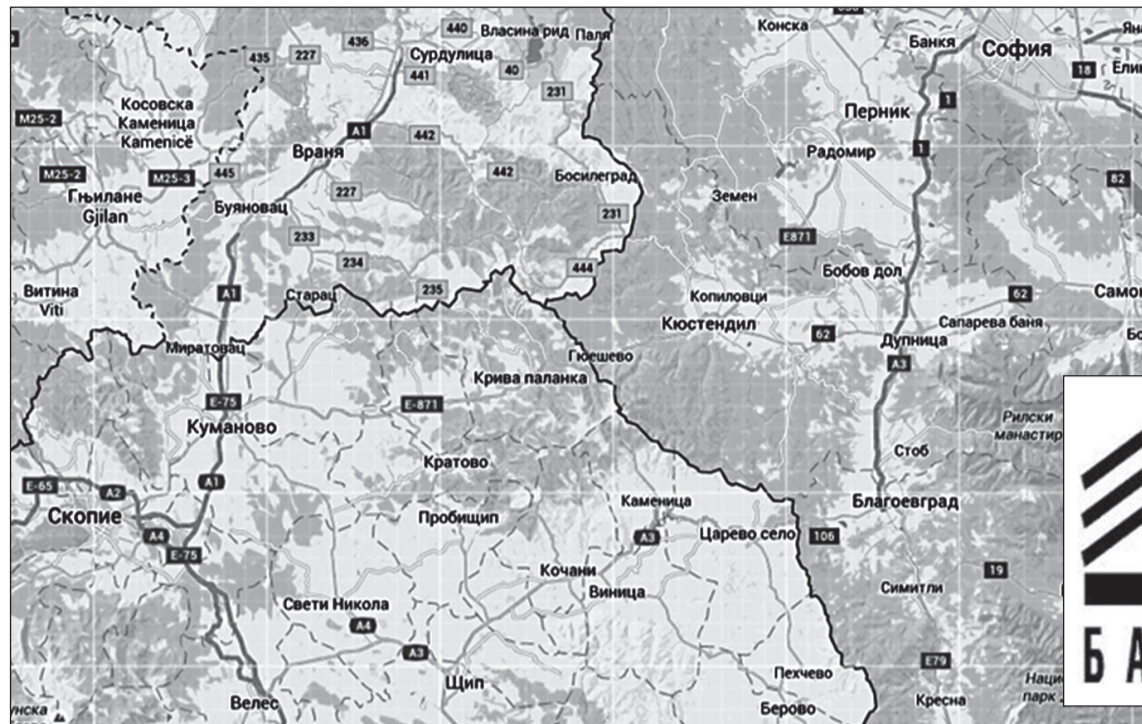
Огромна е барьерата на тези предразсъдъци и те не са само гръцки, македонски, турски, сръбски или румънски, те са и български предразсъдъци. Познавам лично едни от най-добрите писатели на Република Северна Македония, издавал съм ги също. Включително експремиера Любчо Георгиевски, който сега е в новините. Издадохме негова стихосбирка в четиридесетото издание на „Балканска Библиотека“, по-късно и публицистичната му книга „С лице към истината“. В 2006 г., когато преведоха моя роман „Плячка“ на македонски, тогавашният премиер Владо Бучковски дойде да си вземе автограф на панаира на книгата, имам и снимка. Той сега е нещо като балкански Кисинджър, прави сивалки между Скопие и София.

Това беше преди 13-14 години, оттогава се повтарят едни и същи констатации, та до днес. Че македонците не искат свободата си, че раздвоеното е техен дълбок белег, че в неформална среда говорят едно, а публично съвсем друго. Преживял съм го лично.

2.

И това се отнася за авторитетни хора – поети, писатели, които са създали стойностна литература и култура през изминалите петдесет години по време на взаимната изолация на Балканите. Тяхната идентичност е раздвоена, колкото и пропагандно-правителствено да е монолитна.

Те са създавали и творили на език, много близък до българския, не знам как да го нарека, не съм лингвист, но език, който в своята книжовна форма вече е различен от българския и не може да се чете без проблеми. Творчеството им е преведено и превеждано на основните европейски езици много повече, отколкото на българските писатели и поети. Благодарение на по-разкрепостения политически режим, там свободните идеи и във философията, и в литературата идват петдесет години по-рано, отколкото в България. Вижте земята на Република Северна Македония – няма пустеещи ниви, няма връщане на земя в реални граници, защото не е изземвана. Много преди Ивайло Петров и неговата „Хайка за вълци“ те изживяват своя катарзис на тази тема. Вярно е също така, че преди около сто години сръбският филолог Новакович е казал: трябва да се поддържа създаването на македонски език с вкарването в него на поне една трета сръбски думи, за да може в даден момент да се проведе асимилация. Днес тя е напълно постигната. Разбрах лесно стиховете на Богомил Пюзел от 1968, един от най-големите им поети, чийто баща е пострадал от репресиите след 1944. Стиховете му от 1983 като текст вече са трудно разбираеми – това е илюстрация как езикът се изпълва с наноси, като се вкарват в него непрекъснато нови и нови думи. Впрочем, като изкуствено създаден език, и в турския език се вкарват всяка година нови думи. Всъщност македонците живеят 140 години извън България. Не знам как политиките с машината на времето ще върнат асимилацията обратно. Създадена е една култура, един език, които са известни и превеждани в Европа и по света. Да не говорим за катедрите по македонски език във всички големи западни университети плюс Русия, и то от десетилетия. За първи път видях това в Ленинград (Петербург) като студент по журналистика и много, много се учудих. Тогава бях на

22 години. Какво стана с българистиката в Европа не искам да коментирам сега.

3.

„Казусът Македония“, ако го наречем така, за мен е въпрос за българската култура и литература, за българския език, а не за македонския. Стружките вечери на поезията например десетилетия са главно културно събитие на Балканите и събират най-известните творци от Европа, че и от Америка, а София все няма пари. То не е от сега това безхаберие и тази противоречива политика, още от Живково време, от царско време е и продължава деветдесет години вече. България единствена от балканските страни няма своя национална стратегия. Дали защото нейното Възраждане не е завършило, дали защото не може да се обедини. И не е само този пример и не става дума само за пари. Всъщност парите са изядени или охарчени за нещо друго по-изгодно в страната на Кирил и Методий и Климент Охридски.

Вижте парадоксите: в 1941 г. българската войска, наричана в Скопие *фашистка*, обявява, че няма македонци и няма македонски език, само пет-шест години по-късно българското комунистическо управление постановява: има македонци, има и македонски език. И дава костите на Гоце Делчев в Скопие. Сега сме в 2021 – и... пак няма македонски език. Отново.

4.

С нашата „Балканска Библиотека“ беше трудно в началото, но на много места получавахме подкрепа от обикновените хора, без да разчитаме на никакви правителствени или други организации. В Солун един път ни казаха: „Това само вие, българите, може да го измислите“. Имаха предвид, че балканските страни са обърнати с гръб една към друга и не се интересуват от съседите си, гледат към престижните страни и култури. Само българите сякаш искаме да седнем на една маса с всички. Събирал съм за разговор сръбски и албански автор в разгара на конфликта. Български автори, които имат непоносимост помежду си и живеят през две улици, не съм могъл. Инакът и курназълът бележат нашия манталитет. Тогава забелязах нашата частна, авантюристична инициатива като симпатично изключение. Тя така и не бе продължена в нито една друга балканска страна, макар да имат и повече пари, а и да не им липсва културна проникателност, когато им е изгодно. Просто не искат.

Мисля, че обикновените хора се разбират много добре помежду си, те биха се разбрали и сега – без политици и правителства.

Където и да отиде човек по света в проспериращи и големи държави, от Китай до Америка, се убеждава, че нищо не става без големи проекти. На Балканите няма нито един голям проект – икономически, да не говорим за културен. Прословутата железница от София до Скопие вече сто години няма кой да я построи, тъй като за това трябва две страни. Да не давам за пример скоростните китайски влакове, тъй като скоро ще има между Белград и Будапеща. Балканските ежби и делби са смешни, но и жалки наистина.

5.

България се намира в съвсем друга координатна система в сравнение с тази, в която се намират Република Северна Македония, Косово, Албания. Неотдавна бях в Косово, преминах през Македония и влязох в България с радост, че се прибирам в страна, член на Европейския съюз. Обстановката и атмосферата, не само пътищата, бяха коренно различни от Западните Балкани, макар и там да има нова и модерна магистрала от Косово до Албания, турска инвестиция, която е обаче безлюдна

сега. Магистралата София – Скопие също е много слабо натоварена заради балканския ни акъл. У нас изглежда по-европейско дори визуално, без да навлизаме в литературни или културни подробности. Има движение, има живот. Да не бъдем чак такива големи оптимисти, тъй като имаме поводи и причини да бъдем критични към нашия слит не само от това лято, доколкото имаме „слит“.

Езикът и литературата, културата са самоличност. Не само заради вечния преход и кризата, десетилетия наред българската култура е загърбвана. Точно сега, в този момент идват солени сметки. „Македонският въпрос“ или както и да го наречем, поставя питане: кой ще плаща тези сметки? Безразличието и безотговорността към българската литература и култура от страна на така наречените „слит“ е голяма. Известно е в миналото как за един министерски пост български политици са отстъпвали територии.

...Има ли верен път към бъдещето? Сигурно има. Европа и другият свят са го показали. В развитите държави богатите бизнесмени инвестират огромни средства в националната си култура, в същата тази Република Северна Македония бюджетът за култура е равен на военния бюджет. Не е достатъчно да имаш икономика, без култура нямаш самоличност.

Затова ще го повторя: въпросът за българската литература и култура, за българския език е много по-важен от „македонския въпрос“.

6.

Като външна граница на Европейския съюз тъй или иначе в България ще идват емигранти, няма как да не идват. С какво нашата култура, както нашият имунитет при ковид вируса, ще ни предпазва от влиянието на чуждите култури, които са неизбежни на прага ни, ще ни спасява от претопяване, от асимилация? В шведските училища влизат емигрантски деца от Кюрдистан, но излизат шведи. В нашите училища като влизат българчета, знаем ли като какви излизат?

Имали сме в миналите столетия многократни изпитания – и в Османската, и в борбите с Византийската империя. Как така са се спасили българският език и българският дух през османското владичество, и то в продължение на петстотин години? Никой не е посегнал на българския език в семейството, където от баби и дядовци, от майки и бащи се е предавало на деца и внуци устно всичко. Затова българите са оцелели, затова не са били асимилирани, въпреки гръцките фанариоти или официалната турска администрация.

7.

Обичам да се шегувам, затова ще споделя следното: между България и Република Северна Македония има нещо и то ще да е голямо. Това обичат да повтарят и братята македонци в личните разговори. Това голямо „нещо“ би трябвало да ни сближава, а не да ни разделя.

Когато много отдавна посетих Скопие за първи път, се срещнах и с академик Георги Страделов, техен корифей от ранга на нашия проф. Исак Паси, с когото се познавах. Още от прага академикът ме стресна с въпроса си:

- Как те го разделиме Крали Марко?

- Е па ваш е! – рекох на момента, за да не го обидя като

домакин, учуден от глупавия му въпрос. Той искрено се зарадва и така станахме приятели. Дали това обаче е работеща формула и за политиките?

Последният автограф, последното писмо

Димитър Михайлов

През септември 2016 г. Иван Радев ми подари книгата си „Низвергнатият Владимир Василев“, само няколко дни след излизането ѝ. На титулната страница е написал: „На Румяна и Димитър Михайлови – с пожелание да продължат своя път все така до литературата, на страницата на литературата! Септ. 016, В. Т. Ив. Радев“. Оказа се, че това е последният негов автограф върху подарена ми от него книга. Веднага я прочетох, канех се да напиша рецензия за нея, но други неотложни задачи тогава ме възпрепятстваха. Сега гоюде този момент, макар и късно. Закъсняла рецензия с късна дата и с траурен отпечатък.

„Низвергнатият Владимир Василев. Страници от него и за него“ (2016) е една от най-съкровениите книги на Иван Радев. В нея авторът изстрадва нерадостната съдба на редактора на сп. „Златороз“ след 9 септември 1944 г., съпреживява неговите горчиви последни 20 години, следва стъпка по стъпка на базата на документи жестовите му и неустовото му желание да се включи в литературния процес.

Книгата се състои от три части. Първата съдържа освен преценка за делото на критика и статията „Начало на литературнокритическата му дейност“, писана през 1982 г. и видяла бял свят едва през 1986 г. в бургаския алманах „Море“, след като е отхвърляна на няколко пъти от централни издания. Спомням си с какво вълнение я четох тогава, бидейки млад асистент. Възхищение за първи път пред мен се откри личността и делото на Владимир Василев в неговото начало на литературен критик. Дотогава познавах бележките към издадения през 1977 г. първи том на Яворовите съчинения, където Михаил Неделчев си беше позволил да цитира на части почти целия предговор на Владимир Василев от 1934 г. А Иван Радев за първи път след толкова години мълчание отваряше дума за критика. До 1989 г. тази статия си остана единствената. Другите текстове в първата част на книгата са писани в началото на 90-те години на ХХ век и по-късно. Следващите две части се базират предимно на архива на Симеон Султанов, подарен на Иван Радев от сина на критика. Неслучайно авторът е поставил епиграф в началото: „В памет на Симеон Султанов – критика, не успял да осъществи по-добрия вариант на тази книга“. В тях авторът скрупулозно цитира документи от този архив. Коментира мълчанието на българската интелигенция относно незабидната съдба на Владимир Василев – неговото изолиране от литературния живот след 1944 г. до неговата смърт през 1963 г., а и до 1989 г. Правят впечатление главите „Сюжетът Владимир Василев – тайно занимаващ един критик“ и „По повод на Яворовите събрания“. В първата Иван Радев подробно разказва за архива на Симеон Султанов, в който се намират почти всички документи, цитирани в книгата. Очевидно критикът се е подготвял за издание на Владимир-Василевите съчинения и за книга за него. Не е успял да осъществи тези начинания, но е съхранил ценни документи.

Център на втората е писмо на Владимир Василев до Ганка Найденова от 24 юни 1958 г. С това писмо Иван Радев особено се гордееше, показва ми го, когато ми подари книгата си. То има дълга предистория. През 1934 – 1936 г. Владимир Василев осъществява първото петтомно академично издание на Яворовите съчинения, през 1939 – 1940 г. излиза и второ издание. Издадени са от издателство „Хемус“. Те и до днес са в основата на Яворовите многотомни издания. Пак в същото издателство през първата половина на 40-те години

Част от Катедра „Българска литература“ на излет

на ХХ век излиза ново петтомно издание на Яворов под редакцията на... 9-р Ганка Найденова. То буквално повтаря изданията на Владимир Василев, но без предговора му в първия том и без бележките му към всеки от томове. Той е ограбен, но премълчава, а вероятно тогава не е имал и възможност да реагира. А за въпросното писмо от 1958 г. е провокиран от писмо на Ганка Найденова, в което тя го укорява в какви ли не грехове към Яворов. Владимир Василев отговаря пунктуално и с известен сарказъм на победителката в новата идеологическа ситуация. И за всеки случай раздава екземпляри на няколко души и в крайна сметка един от екземплярите се е оказал в архива на Симеон Султанов. Така то стига до нас.

В книгата на Иван Радев следват проектите на Владимир Василев за негови книги, както и с публикуване на вътрешни рецензии за ръкописи, постъпили в издателство „Български писател“ и с ръкопис на неговата статия „Композиция на лирическото стихотворение“, фрагменти от която са публикувани само няколко месеца преди смъртта му в сп. „Пламяк“ през 1963 г. Книгата завършва със смъртта на редактора на „Златороз“, некрологът, отпечатан от Съюза на българските писатели, но не е разрешен за разпелване, и с неговото погребение. Книгата на Иван Радев „Низвергнатият Владимир Василев. Страници от него и за него“ е първият опит да се възкреси личността на критика най-вече след 9 септември 1944 г. Една тъжна реконструкция по документи, писма и спомени, която чака своя по-напътшен изследовател. Нещо, което и самият автор заявява.

* Обадох се на Иван Радев в началото на март 2020 г. Ставаше въпрос за неговата статия за сборника за Петко Ю. Тодоров, който в момента подготвях. Оказа се, че е в болница в София. Обеща, като се върне във Велико Търново, да ми изпрати текста си. Вместо това на 21 март 2020 г. получих следното писмо:

*Драги Михайлов,
Вече на търновска земя – първо да Ви поздравя за статията по повод на шумотевицата около Яворов. Да – това са аргументите. Не е нужно някои да се възползват от липсата на негови свидетелства и автентични документи, да да се уплътнява този кратък, но напрегнат и отдаден на основното отрязък от живота му. Няма как да се митологизира неговата роля през тия, само няколко дни прекарани в Неврокоп – кмет, та кмет,*

избрал го въодушевен народ около него, предприети мерки и пр. То е било делови акт – заради популярността и авторитета му – нещо като временен „комендант“ (дали я имало тогава думата?!). И тези т.нар. стихотворения... И тези печати на т.нар. Цюлурна комисия... която начело с майор Аюлински почва да действа през 1916 година...

Вирусът „ментета“ отдавна се е настанил повсеместно в живота ни. На наша професионална територия вече го срещаме под формата на пандемия – особено затъващи страниците на вестниците, а и на уж научните издания в грубо политизиран план.

Сега – за моя „опус“ в сборника с темата: „ИВАН МЕШЕКОВ. На повратки при ранните му изяви (П. П. Славеиков, П. Ю. Тодоров)“...

Ако сборникът е готов – без допълнителни уговорки, проблемът е решен. Ако има още възможност, си позволявам следния въпрос. Искане ми се след 15-ата стр. мой текст по темата да включи като своеобразно „приложение“ двете му кратки, но важни вестникарски статийки от в. „Пряпорец“ (1916), с които възниква дебютира Ив. Мешек. Той се одумва пред Б. Делчев и Сим. Султанов за тях, но те така и не виждат бял свят.

Категорично напомням – ако е възможно. Ако не – без грам докато от моя страна. Писмото стана дълго – поздрав и крепък дух в семейството.

Ваш Иван Радев

На следващия ден ми писах, че сборникът не е готов и все още може да допълни каквото си пожелае, стига да ми изпрати статията си. За съжаление, не получих отговор, както и статията му. Сборникът „Петко Ю. Тодоров. 140 години от рождението на писателя. Нови изследвания“ излиза след броени дни. Без неговата статия.

* Иван Радев ни избра и ни събра в средата на 80-те години на ХХ век: Елена Налбантова, Димитър Михайлов, Виолета Русева, Иван Станков, Петър Стефанов, Сава Василев, малко по-късно – Николай Димитров и Тодор Моллов, а след това и Антония Велкова-Гайдаржиева – професори в катедра „Българска литература“ на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. Вечна памет на акад. Иван Радев – човекът, осъществил идеята за идеалната катедра и мечтата си за „цялата“ българска литература!

„Атеистичната политика в комунистическа България. Сборник документи. Част 1“. Съст. Живко Лефтеров. Нов български университет, 2020, 728 с., 25 лв.

Мащабът и обхватът на този документален сборник и неговите перспективи към втори и трети том могат само да респектират. Възторгът от обема на свършената работа от Живко Лефтеров в десетки централни, окръжни и ведомствени архиви не бива да блокира конкретното четене на документите, покриващи в първия том времето между 1957 и 1971 г. В тях подробно е представен курсът към ускорена „атеизация“ на българското общество: внедряването на „гражданските ритуали“ по места; проникването на атеистичната пропаганда и практика на регионално, семейно и битово равнище; корумпиращите услуги като „безплатните погребения“ например и т.н. Ясно се вижда как българинът е уязвен в живеенето и умирването си – притиснат е да бъде атеист във всекидневнието, а вярата му се скита между Храма и Дома на атеиста. И не знае къде да влезе.

Тони Телалов, „Парче от икона“. Изд. „Захарий Стоянов“, 2021, 48 с., 7 лв.

Първо да броим. Книгата съдържа 20 стихотворения и една поема от 18 части. Но нека и да четем. И какво виждаме? При нас е най-добрата книга на Тони Телалов – иначе осма поред. И една от най-силните български стихосбирки от последните десетина години. В нея се усеща силата на поета да говори направо, с абсолютното съзнание за загубата на чудото, преживяна като самолишаване от спасение. В някои от предишните си книги Телалов, макар и рядко, допускаше рецидивите на т.нар. „нравствен максимализъм“, но сега навсякъде лирическият говорител е обрънат навътре към себе си и сам полита в екзистенциалните си бездни. А появяващите се тук-там, сякаш изотникъде, в края на някое стихотворение рими звънват, за да се забият на финала на текста като парче от огледало.

„Образование и медиуми. Сборник в чест на проф. 9-р Владимир Атанасов“. Съст. Адриана Дамянова. Изд. „Просвета“, 2020, 600 с., 15 лв.

Томът се появи в чест на 65-годишнината на Владимир Атанасов – литературовед, професор по методика на литературата, бивш просветен министър и дипломат. Открива се с темпераментно приятелско писмо на Кирил Топалов и с интервю (малка анкета) на Адриана Дамянова с Владимир Атанасов – истинска интелектуална равностметка. Следват студии и статии от 34 автори (!) и обобщаващо слово за личността на юбиляра от Мария Герджикова. Най-впечатляващо обаче изглежда обилето и разнообразието от авторски присъствия в сборника – знак, че името на Владимир Атанасов има качествата да събира възрастна общност от личности, придошли от различни професионални полета.

Изпитанието да бъдеш личност

Руси Русев

С академик Иван Радев ме свързваше дългогодишно предано приятелство, което се роди през 90-те години на миналия век в съвместната ни работа по линия на дейността на Научния център по фолклор, литература и лингвистика „Св. Димитър Басарбовски“ към Катедрата по български език, литература и изкуство при Русенския университет „Ангел Кънчев“. Въпреки създадените приятелски отношения между нас, никога не си позволих да му говоря на „ти“. Не само затова, че беше мой преподавател от Великотърновския университет, но колкото повече го опознавах, толкова повече неговата личност ме респектиреше. Защото той беше Личност, самоизграждала се така, че да осъществи „жизнената си програма“ на висотата на своето призвание. А гласът на призванието си Иван Радев бе дочул твърде рано: „Още като ученик на село до 7-ми клас – сподели той – аз си формирах вътрешна нагласа, че ще се занимавам с литература.“ Зовът на този глас той следваше неотклонно и вдъхновено през целия си живот и се чувстваше изключително щастлив. В края на тържественото честване на неговата 70-годишнина през 2013 г. академик Радев заяви силно развълнуван: „Доволен съм, много, много, много съм доволен, че животът ми даде възможност да се занимавам с българска литература!“ Иван Радев беше призван и призван от живота да бъде български литературовед с определена мисия в своето време. Себеосъществяването му като литературен историк и критик е красноречив пример за това, че не можеш да извършиш исторически значимо дело, което да надхвърля личните ти интереси, ако не си личност. Академик Радев се отличава с ярко открити личностни черти – твърдо заета нравствена позиция спрямо живота, изумителна воля за творчество, преклонение пред българското, постоянен и силен интерес към изследователската си работа, както и пълна себеотдаденост при извършването ѝ, добре обмислени и настойчиво преследвани цели, увереност в себе си, устойчив характер при отстояване на истината в проникновенията на своята творческа индивидуалност и в гражданското си поведение, инициативност. Без да изгради и развие по този начин своята личност, Иван Радев не би могъл да осъществи с толкова пословично трудолюбие и завидна продуктивност обемното си и задълбочено научно дело. Той съчетаваше щастливо гъла и отговорността за развитието на своите способности с гъла и отговорността за развитието на българското литературознание. Така желанието му за себеизява

получаваше надлични измерения, които отразяваха неговото веруване за мисията на литературоведа в националния ни културен живот. На моя въпрос какво го мотивира да работи по този впечатляващ начин той каза: „Отговорът е много прост – аз друго не мога да върша. Не мога и не искам. Не се застоavam при свършеното – измъчва ме несвършеното. Все още ме стряска усещането, че много от явленията на българската литература чакат мен.“

Има и още нещо, твърде характерно за човека и учения Иван Радев. Той даваше да се разбере, че посочените по-горе черти беше приел като съкровено завещание от преходниците си и най-вече от Боян Пенев, Михаил Арнаудов и Иван Мешеков. Академик Радев ревностно поддържаше техния завет жив и усърдно доизграждаше образа на българския учен хуманитарист съобразно новия обществено-исторически и културен контекст. Той държеше не само да актуализира завещаното с неговата значимост, но и да го утвърди като „потребен импулс за творческа дейност“ на съвременното критическо съзнание. Иван Радев помогна на немалко от по-младите си колеги филолози в академичната общност да станат и да бъдат личности, достойни за изследователската работа, на която се бяха посветили. И макар че неговият път се размина с пътищата на някои от тях по една или друга причина, вярвам, че те са му искрено благодарни за оказаната им помощ.

На върха на своята ценностна скала в личностния си праксис академик Радев беше положил дълбоко осмислен морално-нравствен императив и естетическия си идеал. Скъпеше за истината и я защитаваше смело и безкомпромисно, без да се съобразява със силните на деня – преди и днес. Той остана докрай верен на себе си – непокорен, извън коловоза, в който искаха да го вкарат безпринципността, аморалността и бездуховността на времето. Иван Радев беше литературен историк и критик с изострено чувство за справедливост, със свое оценяване виждане за литературните факти и явления, което изразяваше аргументирано и отстояваше твърдо. Затова повечето от неговите книги са с драматични „биографии“.

Множеството научни трудове на академик Радев, различни по жанр, тематика, обем и стилистика създават представа за кабинетен учен и генонощен хомо скрибенс. Повърхностна представа! Защото той беше обърнат с лице към другите и към чудесата на живота. Имаше много тънко чувство за хумор, беше майстор на иронията и самоиронията. По душевност и манталитет, по пламенно роголюбие и гражданска

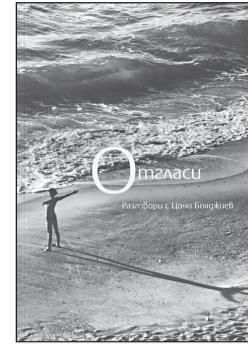
доблест, по целеустременост и размах на дейността си, той беше Възрожденец, който изпълняваше различни социални роли, с които се чувстваше полезен на своите съвременници – университетски преподавател, учен, действителен член на БАН, книжовник, просветител, публицист, издател, учредител на научна институция с национално значение, административен ръководител, общественик и пр.

Огромна е заслугата на Иван Радев за развитието на хуманитаристиката в Русенския университет. За нея трябва да се пише отделно. Не мога обаче да не открия пристрастното му отношение към Арнаудовите четения, които се провеждаха в Русе през една година от 1998 г. до днес. Академик Радев беше един от онези видни български учени хуманитаристи, които със своето предано сътрудничество, с редовното си авторитетно участие, с личния си пример и ерудиция допринесоха тези четения да се утвърдят като авторитетен международен научен форум и научна общност, в която учени от различни поколения, докторанти и студенти имат възможност да се срещат и да представят периодично своите научни търсения в областта на фолклористиката и етнологията, на литературознанието, езиковедството и културологията.

Иван Радев умееше да привлича свои колеги от цялата страна в осъществяването на различни научни проекти и събития. Той отправяше лично покани към тях за участие, убеждаваше, насърчаваше. Завинаги ще запомня необикновените литературни разговори помежду ни в достъпния ми дом. В тези разговори се родиха идеите за изследванията ми на отделни проблеми в творчеството на Петко Тодоров, Йордан Йовков, Емилиян Станев и Йордан Вълчев. През 2011 г. Иван Радев ми предложи да се заема със съставянето и издаването на книга, която да включва езиковедски проучвания на Йордан Вълчев. Отзовах се с готовност на неговото интригуващо предложение. Академик Радев ми предаде съответния личен архив, предоставен му от съпругата на писателя – г-р Владка Вълчева. И започнахме работа. Той помагаше ненапранчиво, с много такт, насърчайки индивидуалното ми виждане. Книгата със заглавие „Апология на българския език“ излезе от печат през 2012 г. с негов послеслов.

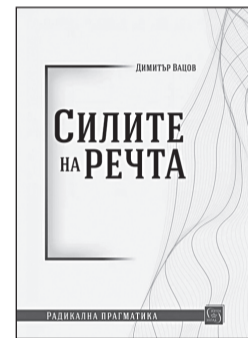
Иван Радев признаваше с болка, че съвременната действителност все повече го отблъсква и все по-категорично го обезверява. Показателно е как той промени изследователския си подход в последните си литературноисторически и критически трудове, особено в тези за личностите и явленията на Възраждането, давайки превес на автентичните свидетелства. Мисля, че посредством гласа на документалната истина той искаше да разпали у нас желанието да живеем „според собствените си начала“ на българи, както настояваше Христо Ботев, с воля и вяра в собствената ни духовна и нравствена мощ, с достойнството на вътрешно свободни хора.

Най-ценното послание на Иван Радев идва към нас от следните му изповедни думи: „Пък и тайно в душата си се надявам, че като оставам единствено в литературата и при литературата опазвам в себе си човешкото, храня малки илюзии, че го препредавам и на околните“. Остават многобройните научни трудове на Иван Радев, остава вдъхновеното му Слово, мъдростта и пламъкът му на роголюбие, примерът му на любящ съпруг, баща и дядо, на изключителна личност и горд българин, който живееше под знака на осъзнатия си дълг към живота, към България и българския народ! Остава светлината на делата му, която ще ни е потребна в идните дни на съдбовни изпитания пред нас като етнокултурна общност.

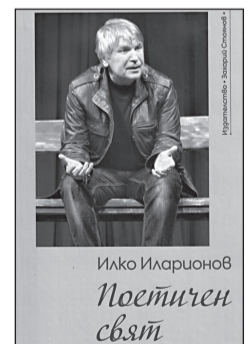
„Отгласи. Разговори с Цочо Бояджиев“. Фондация „Комунистас“, 2020, 192 с., 10 лв.

Атанас Стаматов осъществява „разговорите“ с Цочо Бояджиев за по-малко от година – между ноември 2019 и май 2020 г. Книгата, родена вероятно по повод задаващата се 70-годишнина на големия ни философ и хуманитар, по същество представлява анкета, при която питащият ретроспективно побежда разпитвания обратно по биографично-професионалния му път. Дватамата преминават като че ли през всичко важно: Троян, детството, Немската гимназия в Ловеч, поезията, учителите, философията, преводите, преподаването, научните признания зад граница, фотографията, драматично проширени от перипетиите в академичния живот и всекидневието. На десетки места смехът бликва, събуден от знаменитите анекдотични истории на Цочо Бояджиев. Ефектът на удоволствието от четенето е пълен – сякаш участваме в автобиографична разходка през битие, потънало в смисъл и светлина.

Димитър Вацов, „Силите на речта. Радикална прагматика“. Изд. „Изток-Запад“, 2021, 310 с., 20 лв.

Книга, която обхожда аналитично колкото философията на езика, толкова и езиковостта на философията. В конструирането на концепта за „радикална прагматика“ се въвеждат различни версии за перформатив, за метафоричен ефект, изпробват се нови понятия като „курс на речта“ и се изследват функциите на метаперформативите. Можем и да опростим въпросите: Как действа речта, когато я мислим и когато я изговаряме? Дали ние изговаряме речта, или тя ни застава да я изговаряме? Димитър Вацов едновременно изгражда работещ каталог от въведени от други философи идеи и понятия, но критически ги преработва – приемайки и отхвърляйки част от тях – за да ги въведе в ново качество. Ето как силите на речта се проявяват в режима на постоянното безпокойство на езика.

Илко Иларионов, „Поетичен свят“. Изд. „Захарий Стоянов“, 2020, 152 с., 15 лв.

Това е четвърта или пета стихосбирка на Илко Иларионов (1954), известен повече като актьор и драматург в Плевен (бил написал 30 пиеси!), по-отскоро и като белетрист (с книги за Наско Сираков и Ил. Раева, за баскетболиста Георги Младенов, романи и прочее), но най-вече изявил се в ролята на дългогодишен директор на Плевенския театър. Може би се е справил в тези жанрове. Защо обаче Иларионов толкова настоява да бъде и поет? Защото може да римува трафаретни куплети? Защото съчетава патриотични екзалтации със сантиментални баналности като например: „музика нежна в сърцата звучи“? Или защото няма кой от неговите приятели да му каже истината? Има ли разбиращи от поезия сред тях? Защо го насърчават? Защо мълчат? Защо?

Иван Радев и Руси Русев, 2012

Иван Радев и неговият „Български Атон“

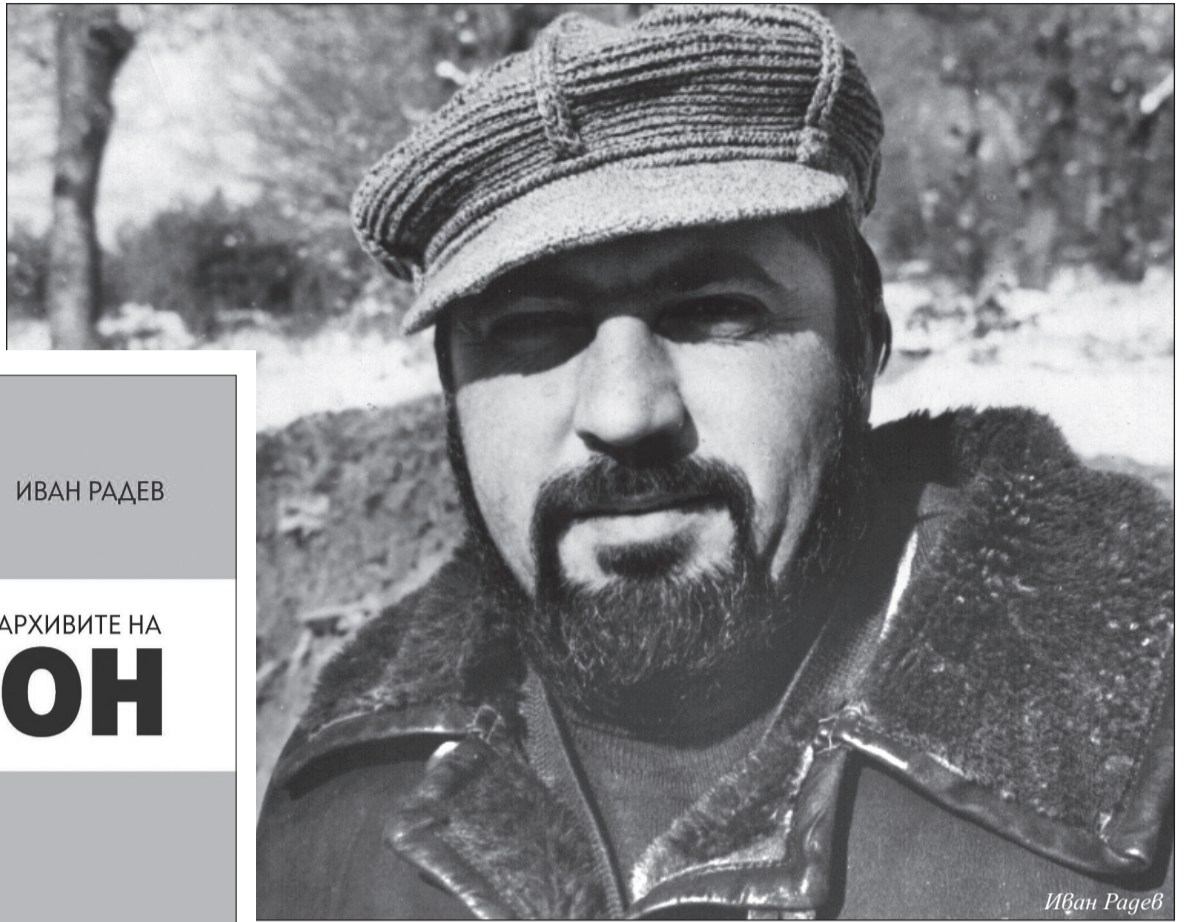
Антония Велкова-Гайдаржиева

След като акад. Иван Радев се пенсионира, продължихме да контактуваме най-вече по телефона. А колкото пъти си уговаряхме срещи, той винаги пристигаше с по две-три свои новоиздадени книги или редактирани и събрани от него произведения на други автори. В библиотеката у дома имаме отделени лавици само за неговите изследвания, които трудно можем да смогнем да прочетем и осмислим в тяхната цялост и вътрешно единство. И все пак, през годините – още когато беше научен ръководител на докторантурата ми – и до днес, съм писала рецензии за някои от трудовете му и той, обикновено съдържан, благодареше за оценките и коментарите. Особено за последната ми рецензентска статия, посветена на втората му книга за Д. Дебелянов, в сп. „Страница“. На шега ми каза: „На този Ваш текст за мене биха завидели и Светлозар Игов, и Мишо Неделчев“.

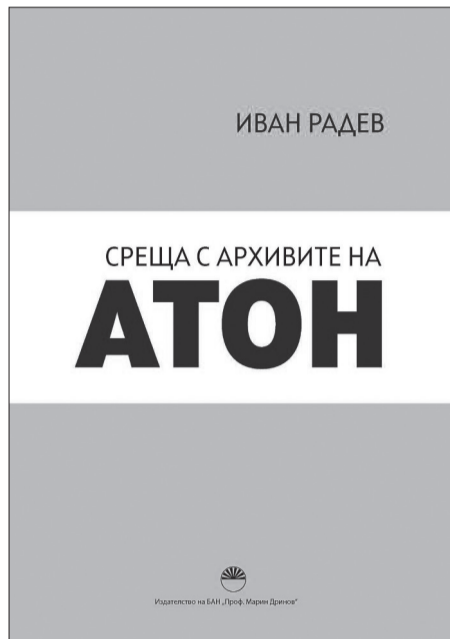
Още като се чуехме, първите му изречения бяха директни въпроси: „Приключихте ли с втория том от монографията Ви за Иван Мешеков?“, „До къде стигнахте с История на българската литературна критика?“ След уклончивите ми отговори не спираше да ме убеждава, че съм длъжна да напиша и завърша замисленото. До последния момент не преставаше да мисли за „своите“ хора – онези, които е избрал и „ръкоположил“ да бъдат членове на катедра „Българска литература“, която превърна за три десетилетия, докато беше неин ръководител, в национална културно-академична институция. За Иван Радев изследването на българската литература във всички нейни периоди, изобищо обогатяването на историята на националната литература с имена и факти, с тълкувания, с разчитането на архиви и допълването на каноничните списъци беше начин на съществуване. До последния дъх зареждаше с идеи, задаваше хоризонти, проектираше бъдещето на литературноисторическата наука. Той не само ни подсказваше проблемите, които да разгърнем в статии и монографии, но често пъти ни предлагаше и надсловни за бъдещи изследвания. И най-вече – палеше ни за труд, за непрестанна работа. И ние трябваше всекидневно да се доказваме, да се отстояваме – организирахме национални форуми, съставяхме и редактирахме научни сборници, събирахме и обработвахме писателски архиви, пишехме текстове и книги за поредната „поредица“.

Няма да забравя силния портретнохарактеризиращ шрих, който Светлозар Игов изрече на една от превърналите се в традиционно-ритуални срещи на катедра „Българска литература“ с почитани, извоювали авторитета си колеги в гилдията от други университети. Тези събития завършваха с богата търновска трапеза, интелегентски разговори, духовити хрумки, интригуващи спомен от страна на по-старото поколение. Като обикновено, академикът поведе едно от популярните български хора и заигра с цялата си душа и достолепие. Малко след това проф. Игов, съвсем дружески колегиално, сподели, че не само играта, но цялото му поведение и присъствие е „чорбаджийско“, едновременно заразяващо и респектиращо. И точно така беше. Удивих се както на експромптно, но пронизателно метафорично-профилиращо попадение на Игов, но също така и на реакцията на Иван Радев, който кимна в знак на съгласие. Той имаше представа за „чорбаджийската“ си осанка в българската култура и литература, беше със силно развито авторефлексивно съзнание. И наистина беше „чорбаджия“, стопанин на националната литература, един от безспорните ѝ авторитети. Последователно, дълготърпеливо той обгрижваше литературната история, мислеше неуморно за нейните „бели петна“, за неоткритите ѝ и недооценени богатства. Той не само пишеше същинската история на възрожденската ни литература, но показва и нейното „друго лице“, възкреси творческите ѝ персонали от „втория и третия ред“, заведе ни да се поклоним пред неизследвани досега паметници, но и построи такива за вечни времена, разпали любопитствата ни за дълбоко забравени в миналото ръкописи, пробуди за нов духовен живот редица селища на Родината, сприва части ни към миналото и настоящето на десетки храмове и манастири. Тъкмо като достолепен чорбаджия той търси, събира, охранява наследството на българската литература (във всички нейни форми на живот), пренася у нас и в чужбина. Независимо дали става дума за ритуалното възкресяване на

родното място на Васил Попов – село Миндя, или за издаването на монументалния 6-томник със съчиненията на Йордан Вълчев, или за поставянето на паметна плоча в Тетевенския Балкан на

Иван Радев

Иван Тодоров – Капитана, четник на П. Хитов, погребан от Левски... Или за издирването и проучването на българските ръкописи в атонските архиви... Да, действително, като същински чорбаджия Иван Радев беше заможен човек, притежаващ идеи, страст, работоспособност, призвание да изследва, да възкресява, да разказва истории на българската литература във всички нейни времена. Да я усвоява, да я о-дом-ява, да я стопанисва, да я прави обозрима – скъпа и незаменима. Да я пази и ни възпитава с нейните достойния. Оттук и неговата осанка на „чорбаджия“ в академичните среди или на достоен стопанин на многовековните художествени и историографски ценности. Често го наричат позитивист, но през последните две десетилетия, откакто го познавам не само като мой преподавател, а и като колега, смятам, че Иван Радев е един от глобалните визионери за съдбата на българската литература в нейната цялостност – от Неофит Бозвели до Йордан Вълчев, от „Ботев до Йовков“, от Петко Славейков до Васил Попов...

* * *

През далечната 2003 г., когато бях все още млад асистент в катедрата, наскоро титулуваният търновски академик замисли издаването на сборника „Професорите на Великотърновския университет“ по повод 40-годишнината на старопрестолната Алма Матер. Тогава се обърна към мен да напиша текста за него. Опитах се да го портретирам, споделих впечатленията си за академичната му надпоставеност, за непоклатимата литературноисторическа вдаденост, за интелектуалното водачество, за различните роли на учения, педагога, гражданина Иван Радев. Мисля, че се получи. Затова и сега няма да пиша портретен шрих, а ще коментирам много важната както за изследователското му дело, така и за житейско-творческия му път книга „Срещи с архивите на Атон“. Защото тя е не само етапен академичен труд, а плод на дългоочаквана, трепетна, вълнуваща среща с ръкописните паметници на Светата православна обител. Разчитането и тълкуването на архивите, коментирането на новите гледни точки, които те задават за преосмислянето на литературната и културната история, е част от визитната картичка на Иван Радев в битността му на учен. Някак в последните години той се чувстваше най-сигурен и най-възрожден, обикновен от архивните съкровища. За Иван Радев миналото не беше „чужда“, а своя, близка, скъпа страна.

Когато се заговори за Атон, за българите, най-вече и преди всичко, това свято пространство се свързва с Паусий Хилендарски и „История славянобългарска“. Или както акад. Радев пронизателно я определя – с „кръщелното свидетелство на Нова България“. „Срещи с архивите на Атон“ е Ив.-Радевият изследователски коментар на скритите богатства – ръкописи, кореспонденция, документи, но и свързаните с тях личности, излъчени от монашеската общност. Вещ познавач и на съхраняваните архивни материали в различни научни и културни институции, авторът се опитва да представи „българската“ светогорска обител като единно поле със своите вътрешноконтинуални връзки, скрити противоречия, персонални ламтежи, йерархични

ходове, междуличностни сблъсъци и пр. Съпоставяйки издирени, но неразисквани от академичните среди факти с новооткрити ръкописи, изследователят ги поставя в нови констелации, при което конструира непознати до момента литературноисторически сюжети, събужда от анонимността важни творчески силуети, коригира с десетилетия тиражирани представи и изводи. Разчитайки различни в жанрово и интенционално отношение текстове, Ив. Радев ги успоредява, хроникира, интерпретативно навързва, за да засияе възрожденското ни минало като наша духовна Родина. Всеки микроскопичен на пръв поглед факт, всяка изписана дума, всеки направен жест, всеки „издъхан“ „скрит вопъл“ на таксидиум или изумен е незаменима част от един общ смисъл – богатият, интензивен духовно-религиозен и книжовно-просветен живот на българите през 18.-19. в. Така че тази книга на Ив. Радев върши нещо много важно – тя явява, публикува, открива новоиздирени ръкописи с художествено-естетическо и с религиозно-проповедническо съдържание, но и ги коментира, разполагайки ги в естествения за времето и съдбата им контекст. Както и в други свои изследвания, така и в настоящото академикът събира отделните „фрагменти“, окрупнява, оцелостява знанието за българското минало и идентичност, прави го относително завършено. Разпръснатите на диаметрално отдалечени места „писма и документи“ ученият събира в единен разказ за българската духовна същина. Истински литературен археолог, изследователят разчита „с лупа“, възстановява изтритото, буквално принуждава да заговорят редица лица, откъснати листове, случайно или нарочно изпуснати думи, като с литературноисторическата си методология и тълкувателска находчивост им придава „институционален“ статут. Така да се каже, не само събира, но и фундамента отделните факти в обединяваща ги епистемологична цялост. И в този смисъл като че ли българската съвременна литературна наука, посветена на Възраждането, няма подобен аналог.

Въз основа на двете си поклоннически пътувания до Света гора, Ив. Радев ще прелити отново и отново съхранявани или новооткрити ръкописи и епистолярни наследства, за да придаде контекстуална и тълкувателска плътност на едно от най-големите явления на Българското възрождане – новото начало – Паусиевата История, вписваща ни в духовната биография на Европа, легитимираща националния ни профил. И неслучайно изследователят на възрожденската епоха ще изпъстри изложението си за „първия наш историк на всички времена“ (Радев 2019: 12) с редица емоционално и метафорично наситени портретиращи шрихи като: „съвременник на всяко следващо поколение българи“, „извисява ръст и документира присъствие, които го правят едва ли не издънка от митичния „род Дуло“, за който ни говори Именникът на българските ханове...“ (Радев 2019: 13). Имайки съзнание, че за Паусий не може да се говори без интелектуална възхита, ученият дори загатва за евентуален речник на величаещите фигурата на атонския монах епитети и категоризации. И все пак, съпреживяващ отново и отново делото на Хилендареца, тълкувателски конгенителен на неговото епохално същине, изследователят настоява за професионална обективност и попяване на липсите, възлеждане в „неосветените дворове“ на онова, което (не)знаем за присъствието на Паусий в националната памет. Археологизира съществуващата масив от архивите на

¹ Лоуентал, Дейвид. „Миналото е чужда страна“. С., 2002.

Атон, инвентаризирал стотици страници от описани и новооткрити ръкописи, шудирал десетки манастирски кондики, писма, пътеписи, спорадични свидетелства, ученият лансира напълно резонантна хипотеза, че Паусий е гразил летописния си разказ за българското минало почти нелегално, скрито от чужди очи, без подкрепата на съмишленици; че действително е бил самотна фигура, извисяваща се над заобикалящата го среда. Тъкмо защото залага на изключителната ценност на скритите под праха на архивите факти, на заробените под булото на забравата гуми и помисли, Ив. Радев скрупулозно ги коментира и осмисля, без да стига до свърхинтерпретация с оглед на манипулативно изградена предварителна теза. Напротив, всички имена, човешки профили и документи, които възкресява, само подкрепят интуицията на учения, че Паусий стои твърде самотно в своето време. Съвременниците му от монашеското братство не озвучават високата цел и мисия, с която се е нагърбил изуменият с йеромонашеска степен. За да остане почти анонимен в Хилендарската кондика като пътуващ проповедник, който събира дарения и мислостния и добросъвестно внася своя дял в касата на „Хилендар“. Понеже добре знае, че на безпристрастността на архивите всяко време може да се опре, когато търси истини, опори, стожери, изследователят тръгва по следите на „Хилендар“ и „Зограф“, но и на Рилската света обител, за да успореди делото на йеросхимонах Спиридон с това на Паусий Хилендарски и ги види на типологично равнище „като ония двама „солунски братя“, които заедно орат в зората на Българското средновековие на общата „нива“. А съчиненията им, трансформирани в концептуално постигната единна версия (т.нар. „препратки“, „компиляции“) с нещо ни напомнят за извънлича се в „късното“ възрожденско време конгенуален проект по страниците на вестниците „Свобода“ и „Независимост“, наречен „Знаеш ли ти кои сме?“ (Радев 2019: 30). Ето как българската литература и изобицо българската духовност е видяна като единен свят, в който през вековете диалогизират помежду си авторски персони, творчески интенции, писателски почерци, интелегентски жестове... След прочита на настоящата книга за сетен път се уверих, че българската литературноисторическа наука няма друг свой представител като Иван Радев, който да конструира историята на всички „казани неща“, разбира се, с духовно-културна, обществено-историческа, художествено-естетическа тежест. Той не само ги „изнамира“, но чрез книжите си ги събужда за нов живот. Така, прекосили времето, архивните документи уплътняват картината на развоя на българската литература през вековете. Верен на максимата, че за миналото на българската литература, за нейни представители и събития никога не е казано всичко, ученият се усъмнява и в приетото

по традиция становище, че след трудовете на акад. Мих. Арнаудов за изключителната фигура на Неофит Бозвели изненади не могат да се очакват. И ето че Ив. Радев ще разчете и културно-исторически сюжетира „нови факти от кореспонденцията“ на възрожденеца архимандрит. Така добиват образно-психологическа плът, но и духовно-интелектуален и националноидеологически заряд отношенията на котленеца с фигури стожери на възрожденската епоха – В. Априлов, Иларион Макариополски, К. Огнянович. И отново писмата на видния духовник не са видени като отделни, самостоятелни факти, а като брънка от големия разказ за Българското възраждане, като незаменими текстове на културата. Те са още едно свидетелство за мощната интелектуална фигура на Бозвели, за преживяната от него разтърсваща драма като заточеник в светогорските манастири, но и за гръмовния му българолюбив прорицателски глас. Свидетелство за една личност, която със своя житейски стил, с отказ за от компромиси, с духовно-политическото си мисионерство, с невероятната власт на думите си е възплащавала различieto, другостта на белязания. Но освен с известните на широката публичност представители на българската интелегенция, Бозвели е водил кореспонденция и с по-малки по мащаб нейни субекти. Ив. Радев попълва мозайката от имена и присъствия, поднася шрихи към портретите на по-скромни личности от обкръжението на Хилендареца – даскал Райно Стоянович, Димитър х. Коста, Александър Дучович, Зографца йеромонах ИМК и редица други. Трудно е да си представим какви усилия са необходими, за да се идентифицират тези хора, техните скрити намерения и явни дела, тайни конжеки и оставили следи постъпки. Литературноархеологическите натрупвания на Ив. Радев няма как да не доведат до промяна на представите ни за възрожденските процеси. Постигнатите с днешна дата истини, благодарение на изследователя, пренареждат цели научни парадигми, ревизират традиционни постановки, разбиват десетилетни клишета. Убеждаваме се, че ученият съчетава микроскопския и макроскопския поглед към възрожденската ни култура – съсредоточаване в единичното, в неговите особености и своеобразие, но и връзката му с цялостния процес, със сходни явления, както и приемствеността с предходниците. Формулата „предходници и съвременници“ е запазена изследователска оптика за Ив. Радев, каквото е заглавието на една от неговите книги. Дори когато се възлежда в единични прояви, той ги поставя в една духовновизионерска редица, която е нагоставена спрямо индивидуалните издания, текстове, явления. В този смисъл архивите, които Ив. Радев коментира, „не се натрупват безкрайно в някаква безформена маса“ (Фуко 1996: 149), а влизат във вътрешни връзки, в типологични отношения, за

да очертаят картината на цялото – процесуалния развой на българската литература като единен текст. И сякаш изследователските призми на Ив. Радев спрямо „българския Атон“ нямат лимит. Така той ще коментира експедицията на български учени до Атон през 1943 г., но и следдетосептемврийската драма, която преживяват в резултат на грубата намеса на новата власт; ще ни предостави и външната гледна точка на високпросветения англичанин протестант проф. Дж. Карлайл спрямо „българския Атон“, която провокира собственото ни националноидентификационно самочувствие... Действително като че ли няма друг изследовател на българската литература и култура, който не само възкресява отделни имена, но и цели „списъци“, „редове“ на изпаднали под линията или напълно анонимни представители на възрожденската ни интелегенция – преписвачи, кописти, съставители на сборници – десетки скромни почитатели на книгата, даскали и свещеници, люде без претенции за оставане в историята. Ако не беше Ив. Радев едва ли бихме чули за даскал Йован Райков или за Анашко Станимирович, или за Кирил Михайлович, автор на първия авторитетен летопис на „Хилендар“ от 1814 г., или за ръкописа на Българо-гръцко-латински речник, чиито тематични ядра на обхвааната лексика отвеждат към съществени характеристики на възрожденското битие и светогледни нагласи, на възрожденските възжделения и житейски мъдрости. Именно тук, в глава 25 „О училищ и о книгах“ ще прочетем що е това речник: „лексикон, собрание речей по азбуце“ (Радев 2019: 321). И тази книга на Ив. Радев убеждава, че ученият не само идентифицира авторства, биографии на личности и текстове, но оживява загълхнали в историята селища или останали отбвела в историята на Родината пространства, за да очертае контурите на единната духовна география на България, като я персонализира и сюжетира, като подрежда „мозайката“ на цялото. На вековното българознание. И друг път съм казвала, че делът „архиви“ фунда изследванията му и в това *постоянство* проличават твърдостта на принципите, достойнството на личността, извисяването спрямо всичко преходно, конюнктурно. Едно от тези последни, но надвременни извисявания на Иван Радев е неговият „Български Атон“.

Литература

Радев 2019: Радев, И. Среца с архивите на Атон. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2019.
Фуко 1996: Фуко, М. Археология на знанието. София, 1996.

Иван Радев. „Среца с архивите на Атон“. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. С., 2019.

ПАМЕТ ЗА ИВАН РАДЕВ

Литература с принос към историята

Петко Ст. Петков

Една от последните книги на акад. Иван Радев завършва с „Послеслов-оправдание“. Макар да изпълнява функционално ролята на предговор, в тази своеобразна изповед професорът по българска възрожденска литература представя творческата си личност на публиката: „занимавам се със създадената литература, а не с обществено-политическите личности и събития на Възраждането“ (с. 219). И уверява читателите си, че чрез книгата си за Апостола няма претенцията да се включи в списъка на специалистите – историци от няколко генерации, оставили значими изследвания за личността и делото на В. Левски. Оставайки верен на широката си поглед към епохата на българския преход към Новото време и модерния свят, романтично наричана Възраждане, Ив. Радев основателно допълва: „Явлението Левски е и онази част от делото на неговите съвременници, на общувалите и работилите с него, облъчени от неговата душевност и отпаденост на революцията, постигнали и наложили себе си в българската памет благодарение на него“ (с. 220). Целта на книгата според автора ѝ е да добият публичност контактите, да се уплътни картината на запомнящото се присъствие на Апостола в Търново и Търновския край. Томът, включващ 223 страници, започва с две кратки публикации на акад. Ив. Радев от 1976 и 1990 г., посветени на В. Левски. В първата от тях – „Писаното слово на Апостола“ – авторът споделя убеждението си за важното значение на документалното наследство, оставено от Левски: „Вразумяваща съдобност, твърда убеденост и държавнически хоризонт чертаят тия редове пред съвременниците на Дякона. Но зад тях стои чувството за лично достойнство и обреченост, поканата за жертвоготовност е отправена и към тях в името на отечествените идеали“ (с. 9). Всяка от писмата на Левски според него е откровение. Макар сбхти и кратки, те са ясни и страстно защитавани програми за действие, а също и моменти от голямата му равностметка на извършеното и

помисленото, с лице към идващите, към бъдещето. Част от изложението съдържа авторски статии по различни аспекти на темата „Васил Левски в паметта на Търновския край“, които са издадени като отделна книга през 2007 и 2008 г. от изд. „Слово“. Включени са критични бележки за Христо Иванов – Книговезец, за търновеца Иван Тодоров – четник на Панайот Хитов, погребан от Левски, за Иван х. Димитров – председател на търновския комитет, за Христо Симидов – един от първопосветените търновци в комитетското дело, за Георги п. Иванов и Иван П. Семерджиев. Авторът запознава читателите с интересно родово предание за посещение на Левски в с. Мусина, Търновско, както и с част от ръкописните спомену на Христо П. Семерджиев, свързани с тайни срещи на Левски в Търново. Следващият раздел е посветен на „ролите на литературата за сакрализацията“ на Апостола. Ив. Радев изхожда от принципното си разбиране, че „изключителната личност, оставила дело, не може да не намери място в литературата и изкуството“ (с. 99). Според него фигурата и делото на В. Левски са първият спечелен от художествената ни литература „двубой“ с фолклора в митопоетичното пространство на българската култура. Следват няколко очерка за първите статии, посветени на Левски и публикувани още през 1864 и 1869 г., за възможна среща на Бачо Киро с Левски и силното влияние на Дякона върху белочерковския поет. Особен интерес предизвиква студијата „Левски в дълбоко-личната и поетическа памет на Ботев“, в която акад. Радев се опитва да отговори на различните нови интерпретации на факти и събития от епохата, които в стремежа си да покажат нови гледни точки подценяват доказани истини. Следват две кратки статии: за новооткрита снимка, която според автора може да е на В. Левски, както и за паметника на Апостола в центъра на старата столица Търново – благороден жест на чеха-българофил Карел Йосиф Папоушек. Книгата на акад. Иван Радев „Моите страници за Васил

Левски“ е поредният принос на автора към книжовното наследство, пазищо паметта за Апостола и героите на неговата епоха. За мен като историк и университетски преподавател академичното общуване с проф. Иван Радев, започнало в началото на 90-те години на миналия век, винаги е носело удовлетворение. Независимо от принципните различия в строго литературния и научно-историческия поглед към епохата на т.нар. Възраждане, резултатите от нашите дискусии са положителни. След един от първите ни разговори в неговия кабинет през 1991 г. аз се насочих към съвременен изследване на живота, делото и идеите на Климент Браницки и Търновски (В. Друмев), приключило с успешно защитена докторска дисертация и публикувана монография. А умението на проф. Радев да създава екипи за обща академична работа доведе до успешен край колективния ни труд „История и култура на България в дати. Възраждане“ (Ив. Радев, Р. Радев, Е. Налбантова, П. Ст. Петков. В. Търново: Слово, 1997, 368 с.).

Иван Радев. „Моите страници за Васил Левски“. Български бестселър. С., 2019, 224 с.

Иван Радев
МОИТЕ СТРАНИЦИ
ЗА
ВАСИЛ ЛЕВСКИ

БЪЛГАРСКИ БЕСТСЕЛЪР
НАЦИОНАЛЕН МУЗЕЙ
НА БЪЛГАРСКАТА ПОЛИГРАФИЯ

Театърът от началото на новия век преживява много и различни трансформации. Сред най-важните причини за тях са две определящи кризи – кризата на устойчивата личностна и културна идентичност в съвременния глобален и медиализиран свят и кризата на истинското, на автентичното, предизвикана от мощното навлизане на дигиталните технологии и произвежданите от тях симулации на реалност и реални преживявания. Голяма част от тези трансформации са свързани с режисьора, чийто профил напоследък все повече откриваме откъдето модерния и постмодерния му образ.

Ето защо тук бих искала да анализирам мястото и ролята на режисьора в създаването на театралното събитие днес, в началото на XXI век – или, казано с други думи – след „златния век“ на режисьора (модерния театър от 1870-те до 1960-те) и след неговия хедонистичен период на постмодерни деконструкции и игра с отломки и цитати през 70-те, 80-те и 90-те години на миналия век. Това означава да коментираме функциите на режисьора в творческия процес и в театралния екип през последните две десетилетия, като разгледаме промените и трансформациите в тях спрямо „класическите“ представи за неговата позиция в изграждането на спектакъла и в театралната йерархия. Преди всичко трябва да припомним, че в съвременната сценична практика функциите на режисьора могат да бъдат проследени в много широк спектър от традиционния концептуален създател на спектакъла до фасилитатора на работата в екип и равностойния участник в колаборативния (*devised*) процес. Тук ще се спра на актуалните промени и трансформации в тези неговии функции по отношение на три определящи елемента на театралното събитие като цяло: драматургичния текст, творческия екип и публиката. В своята вече около сто и петдесет годишна история – от появата си през втората половина на XIX век до днес, режисьорът в европейския театър преживява бурно и динамично, а бихме могли да кажем, и респектиращо развитие. Това е време на цялостно обновяване на театралния език, на манифести и естетически революции, на невероятно разширяване на спектъра от сценични форми, постановъчни подходи и рецептивни стратегии, катализирани от неговия стремеж да изрази себе си чрез представлението. Налагането на режисьора като водещ и дори едноличен създател на спектакъла, утвърждаването на неговото *авторство* става както една от определящите характеристики на театъра на миналия век и по-специално на първите му седем десетилетия, така и средоточие на спротиви, дебати и трансформации. Именно утвърденият статут на режисьора като *автор* на сценичната постановка го превръща в театралната фигура, която е най-директно изправена пред предизвикателствата на двете споменати кризи – кризата на устойчивата идентичност и кризата на истинското и на начина, по който го преживяваме.

Кризата на идентичността и кризата на истинското засяга режисьора в няколко съществени аспекта на неговата творческа позиция. Базисните сред тях са именно тези, които ще разгледаме: режисьорът и драматургичният текст; режисьорът и екипът на спектакъла и режисьорът и публиката. В своя класически (както го нарича Патрис Павис) период – от 70-те години на XIX до средата на 50-те години на XX век – театралният режисьор и драматургичният текст са в относително ясно и безконфликтно йерархично единство. Това е време, в което текстът съхранява своето първенство спрямо театралния спектакъл, режисьорът обитава среда с устойчива национална и културна идентичност и една от основните ценности в тази среда е вярата в съществуването на истината, която е необходимо да бъде периодично разкривана. В областта на театъра с тази задача е натоварен режисьорът. За да я осъществи, той трябва да намери подходящия драматургичен текст и да го разтълкува проникновено в представлението. В този смисъл през първите почти сто години от своето съществуване основната функция на режисьора е да възпроизведе на сцената света на драматургичния текст – свят, изграден от драматурга. Така, независимо от някои отделни спротиви и отклонения от модела на драматичния театър (при футуристите, дага и др.), като цяло до втората половина на 50-те години

на миналия век режисьорът прави всички свои оригинални експерименти и открития в областта на театралния език

Театралният режисьор днес и неговите трансформации

и представлението в крайна сметка, за да представи максимално дълбоко и истинно текста на драматурга. Колкото по-изразително е неговото авторство на спектакъла, толкова по-усилено то сочи (автора на) текста.

Специфичен период на пропукване на утвърденото йерархично единство на драматургичния текст и режисьора е следващото бурно десетилетие от края на 50-те до края на 60-те години на XX век. Това е времето на режисьорската свръхинтерпретация на класически и съвременни пиеси, т.е. на субективното им свободно препрочитане на сцената от страна на режисьора, при което текстът остава формално ненакърнен, но в него са подчертани или прибнесени нови значения и послания, най-често с политически или психоаналитичен характер. Появилото се ново напрежение в регламентираното отношение между режисьора и драматургичния текст

ежедневието си в симулации на реалност и на реални емоции съвременният човек все повече има нужда от пространства за истинско преживяване. В работата на режисьора днес този дигитален обрат (както все по-често е определяна съвременната ситуация) води до все по-настойчиви и разнообразни опити да създава театрални ситуации на непосредствено автентично *присъствие* както за участниците, така и за зрителите. Тази нова стратегия на режисьора се реализира в две основни посоки – като ново, перформативно поставяне на драматургичен текст и като изграждане на различни перформативни форми – документален и вербатим театър, *devised* театър върху лични истории и др. Отменянето на първенството на текста и откъсването или поне проблематизирането на репрезентацията води до промяна и в позицията на режисьора в творческия екип. През своя „класически“ период от появата си до средата

„Фауст“ по Гьоте,
режисьор Робърт Уилсън, 2015

възщност демонстрира колкото стремежа на режисьора към еднолично авторство на спектакъла, толкова и несигурността му, че е способен да открива и изговаря от сцената скритата истина и проблемите на една ставаща все по-многопластова и релативна социална реалност, при това чрез текста на друг автор. Поколение режисьори, формирано от вълненията около 1968-ма, бързо и основно променя европейската сцена. Неговата най-важна характеристика е, че приключва с отменянето на първенството на драматургичния текст в дотогавашната йерархична структура на създаване на театралния спектакъл, започнало негласно с режисьорската свръхинтерпретация. Така то отваря нова глава в историята на съвременното сценично изкуство, която в самия край на XX век Ханс-Тис Леман нарече „постдраматичен театър“.

Отказът от репрезентация на драматургичния текст и многообразието от постдраматични сценични форми през 70-те, 80-те и 90-те години на XX век е театралният отговор на започналата със социалните вълнения в края на 60-те и с формирането на мултикултурното общество в Европа криза на устойчивата личностна, национална и културна идентичност (и заместването ѝ с отворена и релативна идентичност), продължила след падането на Берлинската стена и новите миграционни процеси. Тези три десетилетия са времето на безграничната свобода и насладата на режисьора от бурните деконструкции и играта с цитати и препратки, както и от състезанието по изкуственост в тази игра. Това води до създаването на хибриден театрален език и отправянето на многопластови „неадресирани“ послания, насочени към една глобална, анонимна и разнородна аудитория и предназначени за онези от нейните членове, които биха ги разпознали като интересни или полезни за себе си. Навлизането на дигиталните технологии от началото на новия век задълбочава кризата на истинското и на нашето преживяване на истинското. Потопен в

на 50-те години на XX век и през бурните 60-те на режисьорската свръхинтерпретация той добре знае своето място и своите функции в йерархията на създателите на представлението и в работния процес. Това е време, в което режисьорът нито за миг не се усъмнява в ролята си на законодател на смисъла и на диригент на случващото се на сцената – от жестта на изпълнителя и мизансцена до интонационната графика на речта и осветлението. В постмодерната епоха и особено през последните две десетилетия неговият статут в екипа е вече друг. След като вече не е проникновен интерпретатор на текста и на света чрез него, режисьорът се превръща по-скоро в модератор на едно колективно създаване на текст и свят, каквото в най-чистата си форма е *devised theatre*. Актърът и останалите участници в творческия екип добиват равностойно място и значение.

Особено значими са и промените, настъпили през последните две десетилетия в отношението режисьор – публика. Те се нуждаят от подробно разглеждане, но тук е достатъчно да маркираме кривата на тяхното движение от появата на режисьора до днес. До края на 60-те години на XX век той директно или по-прикрито сочи на зрителя значенията и смисъла, които трябва да разчете в спектакъла му. В годините на постмодерна игра с цитати и препратки подходът му е обратен. Сега режисьорът прилага нова стратегия на използване на знаците в представлението, в която отношенията между означаемите и означаващите вече не се изясняват и това въпримчива публиката в къло от въпроси, на които театърът не търси и не дава отговори. Днес в доминиращата естетика на автентичното присъствие зрителят е приканван по различни начини и пътища да се потопи в атмосферата на съвместното *истинско* преживяване.

Една „мостра“ на свободата

Към 110-годишнината на Петър Горянски

Пламен Дойнов

Още една литературна личност, която сякаш я няма. Културната памет пази смътен спомен за Петър Горянски, псевдоним на Петър Николов Матеев (1911–1990). Не че името му липсва в речниците. Библиографските единици след него не са малко. Автор на сравнително благосклонно приета и дори награждавана лирика през 30-те и 40-те години на XX век, активен литературен критик и журналист, редактор в ключови периодични издания, драматург на българския Скопски народен театър (1941–1944), Горянски се очертава като една от незаобиколимите нови фигури в българската литература между двете световни войни.

Превратът на 9 септември 1944 г. го заварва в зенита на младостта: едва 33-годишен, но вече изявен литератор, със социалдемократически профил, но и с убеждения на патриот, при това – държавен служител в новоприсъединените територии на Обединена България, към които с лекота новата конюнктура може да прикачи негативния етикет „великобългарски шовинист“. Като прибавим към това, че по време на войната публикува в пресата няколко дискредитиращи го стихотворения, Горянски лесно попада в „черния списък“ на *чистката* през есента на 1944 г. Изключен е от Съюза на българските писатели на 23 ноември 1944 г. – част от онези 29 членове на организацията, отстранени за „фашистка дейност“. Като основание за такава мярка протоколът на управителния съвет на СБП посочва:

„Петър Горянски. Написал възторжени стихотворения за Германия и Япония, посветени на Бекерле и Ямаджи.“¹

Тези стихотворения са безспорен библиографски факт – пряка улика, използвана за отстраняването на Горянски от писателската организация по време на чистката, провеждана под знамето на *антифашизма*. Но въпреки сериозния за времето си мотив, не това е основната причина за сянката на забравата над името на този автор. По-същественият фактор е друг. Между есента на 1945 и пролетта на 1947 г. *изключеният от СБП* Петър Горянски става литературен редактор на опозиционния социалдемократически вестник „Свободен народ“. Там публикува публицистика на културни и литературни теми, рецензии и кратки полемични бележки, както и цяла поредица басни, част от които влизат в книгата му „Митинг“ (появила се в самото начало на 1947 г.). Тъкмо това *опозиционно* писане предопределя литературноисторическата му съдба. В дискурса на комунистическата власт той става едно от нарицателните имена за „реакционер“ и „предател“ сред писателите, наред с Трифон Кунев, Цвети Иванов, Стилиян Чилинзирев, Христо К. Пунев, Йордан Ковачев. Затова не е изненада, че след разгрома на опозицията през 1948 г. Горянски е изселен в Гара Роман, Врачанско, където шест години работи тежък физически труд. През септември 1954 г. се завръща в София, става общ работник в Окръжното пътно управление и „не се ползва с политическо доверие в квартала“². През 60-те години Петър Горянски е частично реабилитиран. Става драматург в театър „Трудов фронт“, а после се пенсионира във Военния театър. През април 1966 г. дори е *възстановен* в Съюза на писателите. Постепенно е възврънат в странични зони на литературната публичност – пише пиеси и драматизира произведения на други автори, а по случай 60-годишнината му издателството на СБП издава негова книга с избрани стихове „Лирика“ (1971). Следващите му юбилейни и следюбилейни издания са три книги, съдържащи спомени за писатели³. Умира на 29 януари 1990 г. След смъртта му до днес нищо от творчеството му не е публикувано в ново издание.

Междата и бездната: 9 септември 1944 г.

След преврата от 9 септември 1944 г. Горянски се завръща от Скопие в София без усещането, че е вършил нещо, заради което трябва да се крие. Скоро стига до ареста в Народната милиция, но не и до скамейките на Народния съд. Фигурата му почти веднага застава на мушката на следдеветосептемврийската публицистика, обстрелваща в печата почти всеки, който е посветил някакъв текст на лица и събития, свързани с Тристранния пакт, или просто

¹ Вж. *Протокол № 4 от заседание на Управителния съвет на Съюза на българските писатели* [14 ноември 1944] – ЦДА, ф. 551, оп. 1, а.е. 4, л. 9–11.

² Вж. данните за това в: *Постановление за откриване на отчетно дело* [31 май 1955] и *Справка относно лицето Петър Николов Матеев* [1 декември 1956] – АКРДОПБГДСРСБНА, ф. III раз, а.е. 24323, л. 1, л. 14–15.

³ Вж. мемоарните книги на Петър Горянски: *Дни без залежи*, С., 1981; *Когато светлините не гаснат. Литературни портрети и спомени*, С., 1984; *Очи в очи. Спомени и очерци*, С., 1990.

на стр. 14-15

„Отсъствието на капитана“, 2015

Неочакваният Иван Радев

Михаил Негелчев

При всяко ново виждане акад. Иван Радев ни изненадваше със своя нова книга. При това никога не можеше да знаеш в каква тематична и жанрова насока ще бъде тя – в някоя от безбройните полоси на литературоведските му, на извороведските му и историографските му енциклопедически занимания. Да, наистина единственото определение за всеобхватността на тези занимания беше „възрожденска енциклопедичност“! С нищо несравнима от практиката на друг днешен представител на литературоведската ни общност бе тази многопосочност! При това всяка от тези явяващи се отново и отново книги бе изготвена с пословичната му добросъвестност, с несекващата готовност и упоритост да се доказват обстойно защитаваните тези, да се проследяват скритите ходове от биографиите на неговите герои. Така бе при разкриването на тайните от персоналите сюжети на неговите обикнати възрожденски и предвъзрожденски писатели, книжовници-просветители, бунтовници (от развитата способност да се чете дори изригващият като дребен проповедник своите плашещи ни гневни слова Неофит Бозвели до винаги привличащият централното му изследователско внимание мъдър присмехулик и сдържан елегик Петко Славейков, към когото има едно „вечно завръщане“); при търпението да се издирят погубените по небрежност данни за историята на великотърновските църкви и манастири, да се реконструира цялостната им история; при склонността да потъваш с търпение в огромните хартиени масиви от войните, за да откриеш там светецките следи на големите ни поети, да съзреш в огромното човешко множество от баталиите страдалческите ликове на поручик Димчо Дебелянов и на трагическия ни велик поет Пейо Яворов. Цялата тази огромна всекидневна работа има и своите звездни мигове, дарява акад. Иван Радев с големите прозрения, както се случва с неговата ранна изключителна книга „Столица на оцелелите“. В творческата му биография тази върховна историопис за съдоносната следосвобожденска българска великотърновска конституционна година, тази изключителна галерия от портрети на стари дейци и на новоизгряващи звезди на небосклона на българската политика, има мястото, каквото има за Тончо Жечев неговият „Българският Великден или Страстите български“...

Подреждаха се сякаш в едно безбройно множество книгите на акад. Иван Радев, трудно бе да ги обхванем като едно личностно творческо дело. Но те – при цялото им тематично и жанрово многообразие – бяха обляхнати от една благородно-старомодна обич към всичко родно; в това бе техният обединяващ ги патос. Дори когато се занимава с един такъв доскоро деликатен сюжет като следдеветосептемврийската драма на големия критик Владимир Василев, необходимостта от неговото пълноценно „възкресяване“ Иван Радев никак вижда заради това, че иначе българската литература и нейната критика и история не биха били „пълни“, тя не би била „пълноценна“ без успешността на тази цялостна реконструкция и на подобни на нея. (Една от последните му книги бе: „Низвергнатият Владимир Василев“, 2016 г., и особено главата: „Сюжетът Владимир Василев“ – тайно занимаващ един критик, за „апокрифните увлечения“ на Симеон Султанов.) И все пак при всичките изненади, които ни причиняваше с редица свои книги акад. Иван Радев, имаше в последния период на неговото творческо осъществяване най-малко три ясла, които бяха за нас абсолютно **неочаквани**. Това бяха неговите сега публикувани дневници и епистолия (най-вече големият том „Мошете полудневници. 1970–1995 г.“) – въпреки че поназнайвахме нещичко за тях. Това беше десетилетия трупаната не само кореспонденция, но и цялостната памет за големия репресиран писател Йордан Вълчев, който като стар „конспиратор“ се бе доверил на литературния критик и историк и му беше предоставил за съхранение и интерпретация огромното си наследство. (Така се родиха цяла поредица от книги, както и цялостното многотомно издание на съчиненията на писателя.) И още: начинът, по който бе предоставен за съхранение от академико-голям дял от архива на дългогодишния директор на изд. „Български писател“ и литературен критик Симеон Султанов. Този доверителен жест на колегиална приемственост също се материализира в множество публикации... Изненадите и неочакваните акции на акад. Иван Радев ще ни липсват. Сега трябва отново приятелски и колегиално добре да прочетем дареното ни.

София, 1 февруари 2021 г.

Прощаване с Иван Радев

Антоанета Алипиева

Не съм от хората, които са работили пряко и дълготрайно с акад. Иван Радев, затова и шрихите към неговия портрет ще бъдат едри и обобщителни. Винаги ме е респектирала една явна черта в цялостното му поведение. Тя е инатливото неподдаване на конюнктурни и мода. Някакъв балкански вид „дивотия“, нещо по радичковски локално, което превръщаше този мъж в „здрава българска круша“, неизкоренима във времето, раждаща простите си традиционни плодове, истински обаче в сорта си. Иван Радев е максимално автентична фигура, човек, който никога не се откажа от себе си, от изработените си вътрешни норми, от разбиранията си за позволено и непозволено в една професия. Работният му път е белязан от десетки книги, от надзиравани от него литературни поредици, от множество теми, които излизат не литературната, а културната тъкан на отминалата и сегашната българска вселена. Позитивист, архивист, документалист, той постави базисната информационна система за редица автори, явления, книги, процеси. Макар и специалист по Възраждане, той не изпускаше от поглед съвременната литература и критика, имаше здравословен поглед върху оригиналите и репродукциите в литературния живот. Във времена, когато определения като „здраве“ и „фактология“ се обругаваха за сметка на провинциалното наваксване на европейски и американски теории, Иван Радев продължаваше да говори за традиция, класика, литературна история. С безразличие отминаваше подхвърляния като „позитивистично“, „провинциално“, „селско“, защото знаеше, че не резонорствата, а автентичните същности печелят. Така великотърновската филология, по-скоро тамошното литературоведчество се превърна в един от основните центрове на културата ни. Под негово ръководство израстваха колеги, които дадоха своя принос в изследването на българската литература. Без своя учител Иван Станков,

За книгите и хората

Кольо Дабков

Като давам публичност на тези няколко реда за и от акад. Иван Радев, аз – по думите на Кръстьо Кулюмджиев – се възползвам от случая да говоря и за себе си. Имах възможност да съм част от неговията, но активна общност от мои съграждани, които поддържаха ползотворни контакти с академик Иван Радев от 1989 г. насам. Нека припомня тревненския „свод“ от заниманията на учения:

- Идеята и постъпките за създаване на Славейково общество със седалище в Трявна – 1989 г.
- Издаването на книгата „Поп Йовчо от Трявна. Летопис и родословие“ – 1995 г.
- Изследвания за Петко и Пенчо Славейкови и за културно-историческото наследство на Тревненския край (за тях проф. д-р Иван Радев е отличен със „Славейкова награда“ през 1995 г.)
- Издаването и представянето на книгата „Петко Славейков – нови изследвания. Сборник по повод 175 години от рождението му“ – 2003 г.
- Идеята, издаването и представянето на книгата със съчинения от дружите синове на Петко Славейков (освен Пенчо Славейков) – „Славейковци в българската култура“ – 2015 г.
- Участието с материал за поп Йовчо в отбелязването на 230 г. от рождението на летописеца в гр. Трявна – 2016 г.
- Участието в националния конкурс за лирично стихотворение на името на Петко и Пенчо Славейкови като председател на жури – 2017 г.
- Участието с материали в научните конференции по време на Славейковите празници през 2013, 2014, 2015, и 2017 г.

На 7 ноември 2018 г. писах на акад. Радев по електронна поща:

Здравейте, академик Радев.

Надявам се това писъмце да Ви намира в добро здраве и спорни творчески занимания. Причината да Ви тиша е следната: прочетох Вашите книги за Димчо Дебелянов и Владимир Василев, които любезно ми дарихте. Сторих това през лятото, но по разни причини все отлагах¹ да споделя с Вас мнението си. А то е, че сте написали достойни

Димитър Михайлов, Николай Димитров, Антония Велкова-Гайдаржиева, Виолета Русева, Елена Налбантова нямаше да са това, което са днес. Без Иван Радев търновското издателство „Слово“ нямаше да реализира толкова значими поредици, измежду които голямо значение имат „Малка ученическа библиотека“ и канонното представяне на най-значимите фигури в литературата ни от ХХ век, наречено „Нова българска библиотека“. При последната поредица с интерес наблюдавах неговия стил на работа – никакъв компромис с партизанщината от 90-те години на миналия век; нямаше ограничаване в избора на литературоведи, които да интерпретират отделните автори, участваха хора от всички университети. Спомням си, че тогава, подвластни на актуалните тенденции, госта хора отказаха да участват в реализацията на поредицата. Било провинциално, нямало такова нещо като канон, нито история, нямало и хора, които по социализма да са съчинили нещо свястно. О, времена, о, нрави... Наивно е да се мисли, че настоящият момент е вечен. Добре го знаеше Иван Радев и презираше лобита, нови класици, недооценени разказвачи и поетеси, убедени модернисти, изявени антикомунисти, бащи на поколения, вечно тичащи според вятъра тълкуватели, злобни воини на посредствеността. Никога не съм обсъждала с него нещо надълго и нашироко, но съм убедена, че той не е обичал революциите. За него културата беше дълга и чистоплътна следовност на процесите. Той винаги мислеше причинно-следствено, извеждаше настоящето от корените му.

Иван Радев и русенският митрополит Неофит (днес Патриарх Български и митрополит Софийски) през 2009

книги за достойни люде. Сега знам много повече неща за творчеството и живота им и ми е по-лесно да си отговоря на ред въпроси, свързани със съдбите и на двамата. Не е моя работа да анализирам и оценявам труда Ви. Но не мога да не споделя удовлетворението си от добросъвестно осветлението от Вас много обстоятелства от жизненото и поетичното битие на поета и критика. Тягостно се чувства човек, когато си даде сметка, колко много хора са поминували край тях и колко малко (да не кажа никой) не им е засвидетелствал заслуженото уважение и признателност, когато най-много са се нуждаели от това. Не знам дали подобно поведение е присъщо на човешкия характер (и на българския – в частност). Но как барем един от приятелите Димчови не стори нужното, та стиховете му да бъдат издадени в книга по-рано? И къде са затиснали съвестта си Тодор Павлов, Никола Фурнаджиев, Георги Цанев и актьорите комунисти в Народния театър, та никой да не каже поне една дума на подкрепа и съчувствие на Владимир Василев – човекът, комуто дължат ако не живота, то поне спокойствието си във военното време преди 9-ти? Ами плейдата автори с леви убеждения, на които „Златороз“ щедро дава поле за изява? Мисля, че сте готов да напишете книга за проявите (и липсите) на литературната почтеност и човешката благодарност в българската книжовност – от Възраждането до наши дни. Желяя на Вас – и на съпругата Ви – спокойни дни и много човешки радости.

*С уважение и почит,
Кольо Дабков*

Една от страстите на Иван Радев бяха архивите. Беше организиран дейност по търсене и набавяне на архиви на български писатели. В това отношение Великотърновският университет има късмет, макар и да не се събра това, което можеше да се събере. Казват, че оставеният му личен архив бил буквално епохален. Само това да беше Иван Радев и с него би останал като значима фигура в българската култура. Той е класически пример за това как локалното може да зазвучи като универсално. Само че със съществена ремарка – Иван Радев е личност с българско значение. В добрия смисъл на възрожденската регионалност, той обзира „духа на мястото“, без да прескача граници. За него националната идея беше водеща. Остана верен на възрожденската философия, че когато човек има граници на градината си, корените са много по-дълбоки. Затова нямаше връзка с етничния патриотизъм, нито с резонорския антинационализъм, още по-малко с философията на котловината. За Иван Радев винаги водещото беше естетическата значимост, постигнатият и завършен смисъл. Отиде си мащабна личност, човек, обединяващ разностранни лъчове в литературата и културата. Загубихме мотор в литературното поле, чиято добронамереност не изключваше жестокостта, когато пред очите му застанаха хитреци, мързеливци, посредствени любители в професията. Изпрачаеме го с тъга и обич.

Получих от него следния отговор:

*Драги колега,
Най-сърдечно благодаря за думите, предизвикани от прочитане на двете ми книжки. Не бях в Търново, затова със закъснение изразявам тази си благодарност. Пък и изненадата... Вече толкова рядко се случва да срещна някой, който да се похвали, че е видял някоя от книгите ми. Преди време, през 2011-та, излезе в солиден том съчинението за Неофит Бозвели – сериозен опит да кажа след десетилетия за него повече за възрожденеца. Появи се само една статийка с надслова „Как се критикува академик“. Е, бях много доволен, защото беше от автор/ка, с когото съм в „спор“ от десетилетия... Да – книгата за Дебелянов „се получи“. Но можеше да бъде още по-обхватна и задълбочена. Пък и нали ме чакат и други „дела“... Успоредно с нея съм доволен, че направих възможното да излезе една друга предишна достойна книга за поета – на близкия му капитан Тихомир Геров. Колкото до Владимир Василев – тя е в някаква степен изпълняван дълг към Симеон Султанов, който е мислил да прави подобно издание... Още веднъж – благодарност за прочитане, за оценката... Поздравя на Трявна! Така и не можах да се издължа на Славейковците! Ваш Иван Радев*

Приключвам, отново перифразирайки Кр. Кулюмджиев – сигурен съм, че сега госта хора имат повече нужда от Иван Радев, отколкото от неговите книги. Не ще дръзна да се причисля към тях. Но ми е добре да знам това.

¹ Радев, Иван. „Димчо Дебелянов. Контекст и присъствие в литературата“. Български бестселър – Национален музей на българската книга и полиграфия. С., 2017; Радев, Иван. „Низвергнатият Владимир Василев. Страници от него и за него“. Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“. С., 2016.

Това му е дадено

Велислава Донева

В юбилейния сборник, посветен на 70-ата му годишнина, в мемоарно-изповедните страници акад. Иван Радев споделя: „...а аз не обичам спомените, бягам от тях почти както от споходилите ме сънища. И едните, и другите внасят смут в душата ми, раздвояват ме и сантиментално ме размекват“. А ето че вече спомените застават между нас. С техния език в минал контекст ровят в паметта, а времето е твърде малко, за да се подредят и да възпират завладяващата емоция от близостта с човека. Сега говорим с неговия дух и с книгите му. Те са неговата биография – с творческите мъки, с болката и радостта по отечеството, а и негова равностойка. Те са маршрути не само в творческия му път, но и за националната памет на България. Съдбата ми даде възможност да познавам по-отблизо този човек. Постепенно през годините тя така нареждаше обстоятелствата, че зачестиха личните контакти и взаимното опознаване. С радост, но и със светла тъга се връщам към срещите с Иван Радев.

Първите бяха в аудиторните на Великотърновския университет – времето, което той определя като „минало свършено, когато професорът запомняше някои от своите питомци, но и те държаха да го запомнят за заедно прекараните години в сянката на хълма. Блажени времена! Не вярвам вече да се повторят“. Да, младият тогава професор четеше лекции по Българска възрожденска литература. Изправен пред многолюдната зала, говореше бавно, прицелен, съсредоточен прелистваше пред нас тази избрана литература и така пресъздаваше автономното духовно пространство на Възраждането. По негови поръки всеки петък четяхме в университетската библиотека първо като задължение, а след това, постепенно и с увлечението на откриватели, съзнавайки или не, че у нас се формира историчността на мисленето. Разбрахме, че трябва да отговорим според силите си на респектиращото професорско присъствие. Така се учехме на академизъм, на отговорност, на съдбовна принадлежност към общността.

Трябва да се знае и помни, че акад. Радев имаше не само своята авторитетна катедра „Българска литература“ във Великотърновския университет, но и своята катедра в Русенския университет. Почти всички филолози от Катедрата по български език, литература и изкуство сме негови възпитаници. Той помогна да проходи и да се развие хуманитаристиката в Русе и в този смисъл неговото присъствие е знаково, с мисия. „Трябва да я спасяваме!“ – повтаряше и заедно с нас гразеше. Защото знаеше – има ли здрав темел, къщата ще издържи на стихии. Помагаше със здрава десница и жилав дух, като побратим, с опита, с личния, преподавателския и научния си авторитет. Още в далечната 1994 година подкрепи Научния център по фолклор и литература „Св. Димитър Басарбовски“, като пое научното ръководство на сесията „Библията в европейската фолклорна и литературна традиция“, посветена на 1130 години от покръстването на българите. Така се появи и книгата „Библия, фолклор, литература“, издадена от Университетското издателство на Великотърновския университет. През учебната 2002-2003 година стартира специалността „Български език и история“. Още в самото начало професорът застана зад учебната катедра като титуляр по Българска литература през Възраждането. Първите ни випуски имаха редкия шанс да слушат един от големите в литературата ни. А той безотказно, по преподавателски служеше. Защото имаше трудни години, когато се сблъскахме с административната ценностна система; имаше трудни зими със студени зали, с тежки пътувания, а чантите, пълни с книги – дар за колегуума и университетската библиотека. Но пак всички бяхме по-млади, топлехме се от вкуса на живота. Ето една анекдотична ситуация: януари, зимна сесия. Студентът е изтеглил билет за публицистиката на Ботев – една от любимите теми на Радев. Отговорът се очаква с видим интерес. Но той не идва и не идва. Препъва се в две заглавия и... мълчание. „Сега с асистент Донева ще Ви дадем възможност да се сдобиеете с положителна оценка, ако ми кажете още едно заглавие на Ботева творба.“ Аз се смях от този неочакван жест, а студентът се замъчи да подскочи, усетил трамплина. „Това ви чака“, подсеца го Радев. „Аз, господин

професор, знаех, че това ме чака. Защо съм дошъл да Ви губя времето – и аз не знам!“ Стана и излезе.

Акад. Радев е до катедрата и в научното ѝ израстване. Бях негов асистент, а впоследствие той стана научен консултант на докторската ми работа. С неговите идеи за проектите на литературата, с указания за прецизност, но не с налагане на концепции – свободно преминах по трасето на изследователя. Той беше на всеки завой и изненадващи срутвания, пряк и откровен, за да напомни, че има още изкачване и е рано да се гледа от високото надолу. „Давайте, давайте, пишете, не спирайте!“ Честна, принципа, безкомпромисна, задължаваща отговорност. Темата „Библията и българската модерна драма“ отвеждаше в перифериите на литературния процес и постепенно се уплътняваше с движението към центъра. „Няма незначителни автори и книги. Има само автори от втори и трети ред. Но и те са на етажерката, чакаат някой да ги съживи и да ги предложи на литературния свят.“

Неоценима е неговата помощ за разработвания от катедрата през 2012 година дългосрочен проект за написване на история на литературния живот в Русе. Заедно с проф. Пламен Дойнов (тогава доцент) изнесоха основните съобщения в научния семинар „Методологически проблеми на историята на литературата“. А този проект, работата по който продължава и днес, се оказва основа на важни, навременни научни изследвания, покриващи бели полета в българската литература.

Арнаутовите четения, провеждани в университета от 1998 година насам, бяха и повод за радостни срещи между съмишленици. Сред тях са и професорите Пенка и Иван Радеви – участвали с пленарни доклади, с работата на секциите и в разискванията на семинарите.

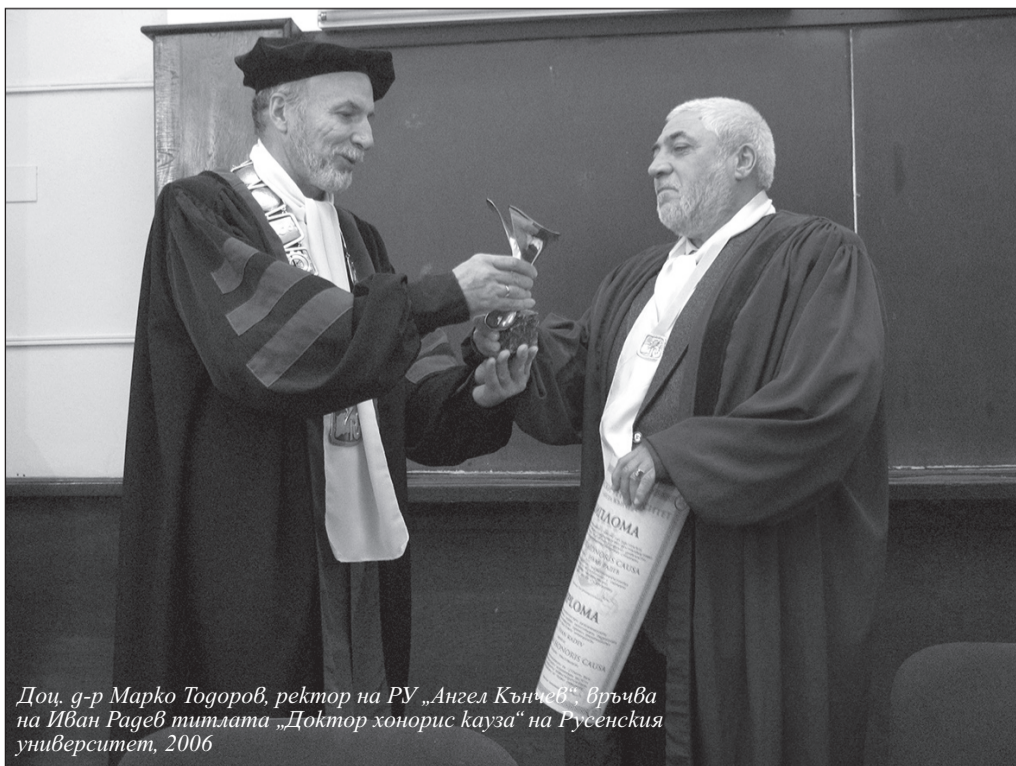
Спомням си, в телефонно обаждане през октомври 2018 година каня Иван Радев да се включи в отбелязването на 140-ата годишнина от рождението на Михаил Арнаутов – ще има ли възможност и пр. „Как няма да гоидем с Пенка? Сърцето ми проигра! Ще докуцукам и ще гойда. Това е най-малкото, което можем да направим за него.

Арнаутов толкова ни е дал, ние поне да го преговаряме от време на време, да не го загубим, че и ние ще потънем.“ Към катедрата беше създадена студентска научна лаборатория за изучаване на езиковото наследство на Йордан Вълчев, ръководена от доц. Руси Русев. Щедро дарителство на 2-жа Владка Вълчева беше резултат и от препоръката и съдействието на акад. Радев да се предостави на лабораторията част от архива на писателя.

Русенският университет оцени подкрепата му и възрожденското му съзидателно стоене в науката и на 4 юли 2006 година го обяви за свой „Почетен доктор“. За пръв път в историята на известния със силните си технически традиции университет хуманитарист е удостоен с тази титла. „На какво го дължа? Предполагам, че русенският ректор, доц. Марко Тодоров тогава, е снубвал среща с духа на възрожденеца Ангел Кънчев.“

Усмивваме се и ние заедно с него. Макар че в последните години той беше по-тъжен, по-скептичен, понякога стълписан, но за него не настъпи времето, когато човек започва да се отказва. Продължаваше да търси и пише. Питала съм го „Кога успяхте да напишете и това?“. „Разменям книги за години, Велислава!“

„...Дано успее да си напиша това, което ми е дадено...“ е последното изречение от юбилейния му сборник. Собствено усещане за продължителност и предчувствие на човек, комуто е посочено, че е избран да пази българското име и памет. Това му е дадено!

Доц. д-р Марко Тодоров, ректор на РУ „Ангел Кънчев“, връчва на Иван Радев титлата „Доктор хонорис кауза“ на Русенския университет, 2006

За академик Иван Радев – с почит

Мира Душкова

Когато си мисля за акад. Иван Радев, няколко са думите, с които бих могла да го опиша: възрожденец, българин, търновец, родолюбец, литературовец, работохолик и перфекционист. Респектът ми към тази сложна и необикновена личност е много голям. Аз съм една от хилядите студентки, които е обучавал. Интересен факт е, че през 70-те години е бил научен ръководител на майка ми, поетесата Свежа Дачева, която е била негова дипломантка. Във Велико Търново съм учила през 90-те. Той ни водеше Възрожденска литература и ние до голяма степен се притеснявахме, тъй като ни изглеждаше много строг. В четвърти курс записах при него специален курс по литературна критика, в който ни разказваше за големите имена на българската критика и на литературната история и ни възлагаше да четем и коментираме критически текстове. Трудно начинание за нас като студенти, но получихме добра подготовка за българската литературна критика, за което съм благодарна. Пак по това време чувах да се говори, че много е помогнал за съграждането на катедрата по Българска литература във Великотърновския университет, за да я видим такава, каквато е днес – с тези силни преподаватели и учени. По това време беше ръководител на катедрата и е бил зад гърба на тогавашните млади преподаватели (тоест – родените през 50-те години).

След като завърших университета, продължихме да общуваме благодарение на доц. Руси Русев и на доц. Велислава Донева, днес мои колеги от Русенския университет, които са сред неговото близко обкръжение. Дълги години подкрепяше инициативите на нашата катедра – научни форуми, обучение на студентите от специалността „Български език и история“, карьерно развитие на преподавателите... Много се впечатлявах, че до последно заедно със съпругата си проф. Пенка Радева вземаха автобусчето от Търново и идваха в Русе, за да се видят с нас, „русчукалите“.

През 2013 година от Търновския университет ме поканиха да участвам с текст в сборник, посветен на 125 години от рождението на Димчо Дебелянов. Вече си бях подготвила тема за взаимоотношенията между Дебелянов и Константин Константинов. В процеса на работата, докато събирах материалите за Димчо, попаднах на две негови стихотворения, публикувани в периодичния печат, които реших да изследвам за настъпили промени в събраните творби на поета. Писах на акад. Радев да го попитам дали темата му допада и той ме подкрепи. Които се е занимавал с книги и литературна периодика до 1945 година, знае какво ходене по мъките е. Тъй като една част от интересуващите ме издания липсваха в русенската библиотека, се наложи да ги поръчам от други библиотеки. Негощите си споделях по мейла с акад. Радев – да му съобщя, че пиша текста, но поради независещи от мен причини не мога да се вместя в изтичащия срок. Съвсем естествено беше да поискам книги и от богатата търновска библиотека. След няколко дни получих отказ от там. Библиотекарката от Търново каза на библиотекарката от Русе, че интересуващите ме заглавия се ползват от акад. Радев, който помолил да се предаде следното послание: „Читателката от Русе да почака!“. Това за мен беше смущаващо, но и забавно, тъй като академик Радев много добре знаеше за моите дирения и „Радини въннения“. Познавайки чувството му за хумор, добре се посмях. (В крайна сметка всичко завърши благополучно и текстът ми намери място в сборника.)

Тази кратка история показва донякъде неговите методи на работа – сверяването на няколко източника, проучване на стари издания; имаше голям афинитет и към архивите, които представляват ценен материал за съчленяването на литературната история. Академик Иван Радев е специалист по Възрожденска литература, но той направи изключително много и за съвременната българска литература, като тук визирам най-вече факта, че благодарение на него се възвърна и ще се възвръща интереса към писателя Йордан Вълчев. Става въпрос не само за „скандалните“ дневници на баи Йордан, нажежили литературните страсти, и за публикуваната кореспонденция между двамата, но най-вече за монографията, посветена на Вълчев, и за публикуването на „Съчинения в 6 тома“. Не знам как, ако не беше академик Радев, това писателско наследство щеше да види бял свят – така цялостно, систематизирано и промислено. Иван Радев остави след себе си впечатляващо научно творчество, което и ние, и бъдещите поколения ще осмисляме – с почит и респект. Всяка негова книга, всеки негов текст е свързан с любовта му към България и българския дух.

Иван Радев – прогължаващият да странства

Милена Кирова

Когато получих вестта за смъртта на Иван Радев, първото нещо, което изплува в паметта ми, беше един образ. Виждаше съм го много пъти, а и самият Радев се гордееше с него. Всъщност всеки, който си има *ex libris*, го избира така, че да изразява най-важното в духовното му присъствие. Емблемата, която Иван Радев беше приел, представлява един (очевидно възрожденски според днешните, в когото е облечен) човек, обилно обрасъл с брада и мустаци, сякаш отдавна не си е бил у дома, с типичната тояга на странника в лявата си ръка и с дисаги през рамо; той крачи по път, водещ из неравна и неутъпкана местност. Цялостното символично внушение изгражда представата за типичния възрожденец, просветител и будител на колективното съзнание; за човека, който всъщност не скита, а неотклонно следва някаква цел. Дисагите, които носи странникът-Радев, изглеждат тежки, можем да си представим, че са пълни с книги – с много книги, които той разнася от място на място, от град в град... И няма нужда да бъдат чужди, защото самият Радев написа много книги. Библиографията, издадена по случай неговата седемдесетгодишнина, показва впечатляващата цифра петдесет и пет; за още седем години тя трябва да приближава вече шейсет и пет. Наистина между тях има и втори, дори трети издания, но те винаги са претърпели редакция и са получили значителни допълнения. И тъй като самият автор веднъж е казал, че „библиографската справка за заниманията с литература е своеобразно свидетелство за характера и за същността на човека, специфичен коректив и аналог с неговата съдба“, можем да тръгнем по пътеката на сухите факти, за да стигнем до разума и емоционалните нагласи на човека, който се крие зад тях.

Дълбокото чувство за призвание да бъдеш строител на колективната памет Иван Радев придобива към края на 70-те години и първият обект на сериозно изследване, който избира, представлява открита заявка в публичното пространство. Ако самият Боян Пенев беше в положението на Иван Радев половин столетие след своята смърт, навярно би направил подобен избор – типичния боянпеновски избор, с който един млад литератор изпъква сред своето поколение, като прицелва съчинението си в голям, публично предизвикателен и вътрешно противоречив обект. Едва след опита, натрупан в работата върху Боян Пенев, Иван Радев открива истинската си цел: възрожденското време с неговите светли и тъмни пространства, с известното и неизвестното, с големите фигури и с малките апостоли на българското съзнание, с класическите, но и с „погрешаните“ книги на XIX век.

Първата книга на възрожденска тематика („Българска възрожденска литература“) излиза през 1980 г., когато авторът е близо четиридесетгодишен, и очевидно е резултат от неговата преподавателска практика. И макар че е доста смесена – като „критическа китка“, тя всъщност е важна с функцията на крайтъглен камък, поставен на мястото, върху което започва да се издига внушителна сграда. Точно това усещане – за строителство, за градивна мисия – се развива и се усилва с годините в работата на Иван Радев. Нещо в неговите усилия наистина ни напомня за труда на човек, който вдига къща. Жестовите понякога са едри, стратегически обмислени, отдалече планирани и дълго съзрявали; те маркират и обхващат границите на целия строеж: книги като „Нравственият патос на ранновозрожденската ни литература“ (1987), „История на българската литература през Възраждането“ (1997, 2002), „Българската литература на XIX век – от анонимност към авторство“ (2002). В други случаи, без да са с подобен размах, те добавят камък в строежа на някой тъгъл, изпълват елементите на цялото, отварят неочакван прозорец към неизвестното в историята на личности, манастири, села... Понякога изглеждат случайни, неразбираемо второстепенни в тематично отношение, като необоснован разход на интелектуална енергия. В действителност обаче тяхното място е там, вътре в строежа на сградата, където всяко „голямо“ действие подсказва и изисква множество „малки“, свързани с употребата на вече натрупания материал.

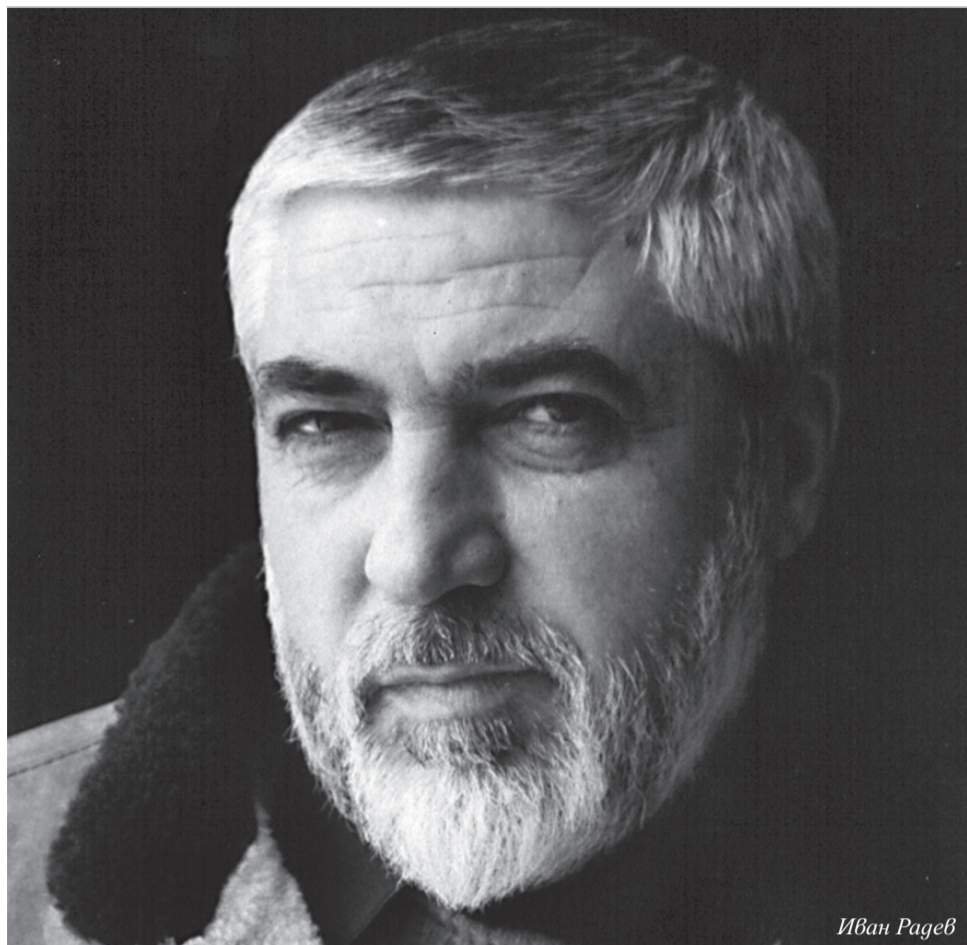
За пет десетилетия, след излизането на първата „възрожденска“ статия в списание „Родна реч“, Иван Радев е публикувал над четиридесет книги и шейсетина статии за този период от българската история. Това представлява две трети от цялата му изследователска продукция. Бихме могли да кажем, че историята на Българското възрождане (в няколко различни посоки – литературоведска, по-общо културна, документална) е тематичният фокус на мисията, с която се е заел. Сред личностите, които попадат в изследователското пространство на този избор, на първо място стои Стефан Стамболов. Документално-публицистичната

книга „Столица на оцелелите“ (1984) поставя основите, но не изчерпва интереса към този сложен, противоречив и неравномерен във всяко отношение човек. Иван Радев ще се връща към него – до заключителния и някак ревниво присвояващ си вече усвоения Стамболов назоваващ жест в заглавието на последната книга, „Моят Стамболов“, излязла в многозначителната 1999 година, финална за един дълъг и труден век. Дали няма елемент на идентификация между автора на изследването и неговия обект? Идентификация, разбира се, не с амбициозния и противоречив политик Стамболов, не с апостола от Априлското въстание, а с човека, участвал на един българин, излязъл от тъмната селска действителност, изминал дълъг път на изпитания и превратности, самоизградил се в духовно отношение, самопоставил си мисията на строител, който моделира историческата памет на своя народ.

От съвсем друг порядък е изследователският подход към Паисий Хилендарски, Софроний Врачански, Неофит Бозвели, Любен Каравелов, Христо Ботев, Никола Козлев, Викентий Зографски, Бачо Киро, Никола Икономов. Ако има нещо, което обединява тези личности от различни места и десетилетия, това е техният силен, неуморен дух и склонността им да изминават житейския си път с много превратности, със завои и резки промени; това са хора, които приключенията сполитат – дори тогава, когато те самите предпочитат тихия и уседнал живот. Сред тях намира място и една жена – Венета Ботева; впрочем Иван Радев винаги е бил готов да отдава дължимото уважение на женския пол, стига само той да следва рецептите на онзи тип мъжко поведение, което самият Радев разбира и уважава. Всички възрожденци, които изброих, са представени и увековечени в отделни книги; тук няма да доловим емоционалните обертонове на идентификацията автор-герой, но във всички случаи изследователят се стреми да покаже две главни неща: силния дух на възрожденската личност и нейната вяла за принос към просвещението/освобождението на своя народ. Така тя се оказва имплицитна като коректив на съвременниците, на днешните хора, които за пореден път са се оказали с „ниски чела и дълбоки джобове“.

Вторият по големина дял сред изследователските трудове на Иван Радев е свързан с литературата между Втората световна война и 1989 година, т.е. с литературата от периода на държавния комунизъм. В тази област попадат осем книги и близо шестдесет статии. Интересът към критиката върху съвременни автори е заявен още в началото на 80-те години, главно в отделни рецензии и полемични статии, които съставят раздела „съвременници“ от книгата „Предходници и съвременници“ (1984). В следващата критическа книга на Радев („Критическа вечеря“, 1990) вече изпъкват авторите, към които той ще остане пристрастен в продължение на десетилетия и които изграждат гръбнака на заниманията му с литературата от времето до 1989 г.: Йордан Вълчев, Генчо Стоев, Васил Попов, Антон Дончев. Впечатляващо е умението на Иван Радев да удържа и превърта в главата си някой автор, някой критически сюжет в продължение на десетилетия. Сякаш тук никога не се губи, а само нараства/обрасва с нови знания и документални свидетелства; авторът остава смазващо верен на избора, който някога е направил. В такъв тип поведение има и нещо уютно, успокояващо, стига само да се окажеш откъм страната на печелившите фигури.

Тенденцията, за която говоря, избухва във фойерверк от големи, значими книги в началото на новия век. За едно десетилетие Иван Радев публикува три монографии със среден обем около петстотин страници плюс един критически сборник и една документална книга, всичко това като допълнение към петнадесетте възрожденски книги, които излизат в същия период 2001–2011 г. Бих искала да обърна внимание върху две от тях, които представят според мен най-добре специфичното в критическото мислене на проф. Радев. Първата е „Критикът и кърванът на литературата“ (2008). Метафората в заглавието: литературата си върви, критикът си лае... – може да изглежда песимистична и някак себеотричаща, но именно заради това изразява зрелостта в отношението на автора към собствените му усилия да въздейства върху националния културен процес. Всички ние, които пишем критика, донякъде напомняме на това символично куче. И в същото време всички ние, Иван Радев включително, знаем, че кучето

Иван Радев

е част от способността на кървана да се движи напред. В този „лай“ има зов за разбудяване на естетическите потребности, за въздействие върху кървана, който в своята масовост и неизбежна стъпеност се старее да прекоси националното пространство по най-лесния и удобен път. Когато заглъхне лайт на кучетата, ще започне да изчезва и самата потребност от значима култура; кърванът и кучето са възможни само едновременно, макар че отношенията им рядко попадат във взаимно изгодна хармония.

Последният, третият дял от литературоведското дело на Иван Радев е свързан с литературата от Освобождението до Втората световна война. Това е периодът, с който той започна и с който завърши в последните години на своя живот. Сред авторските книги от този дял искам да отгледя две, създадени тъкмо през последното десетилетие. Първата е „Българският писател и войните 1912-1918“. Първият том се появява през 2013 г. и съдържа изцяло авторски текст. Чрез проучване на голям корпус документални свидетелства е проследена фронтовата съдба на многобройна група български писатели и поети, както и гражданското поведение на по-възрастното поколение критици, които „се бият“ в тила. Книгата влота документите в цялостен и обобщен разказ за съдбата на своите герои; един разказ води към друг, той – към трети... Понякога се потвърждават, друг път се опровергават вече наложени популярни мнения. Постепенно фигурите и фрагментите от техния живот оформят цялостната картина на една епоха, на едно общество с неговите нрави, на една национална интелигенция, която и прилича, и не прилича на нас. Усилието, което прави Иван Радев, е да ни върне към нея – може би там ще намерим нещо, което сме изгубили и без което не успяваме да се усетим цялостни, защото ни липсва чувството за слотеност в името на някаква кауза и оттам – за колективна значимост. От самия Радев съм чувала, че е подготвил още два тома с архивни материали по същата тема. Не съм ги виждала и не мога да ги намеря никъде, надявам се, че очакват публикация в някое издателство. Ако бъде завършен, този „военен“ проект ще се превърне в един от най-полезните и трайни негови приноси към историята на българската култура.

Втората книга, която искам да отбележа, е „Димчо Дебелянов. Контекст и присъствие в българската литература“. Тя е чудесен пример за начина, по който нейният автор разбира основната задача на литературния историк: да представя литературния текст в неговата неразделна връзка със социалната обстановка и житейските обстоятелства, сред които е бил създаден. Не, от Иван Радев никога нямаше да излезе „формалист“. Би трябвало да очакваме и книгата с неизвестен досега архивен материал за Йовков, която е била подготвена и депозирана в издателство преди смъртта на нейния автор.

Накрая бих искала да се върна отново към екслибриса на „пътуващия човек“. Подобно на него Иван Радев продължава да странства, този път в паметта на българските литературни изследователи и на онези читатели, които все още се интересуват от историята на нашата литература. Макар че кой знае, може би сега е подгънал крак и оттам, отдалече, пише своята следваща книга, защото си тръгна с незавършени планове и задачи, които можеха да осмислят още един живот.

Окованата съвест

Петър Горянски

С идването на всеки нов политически режим у нас една част от духовните ни творци са гледали с всевъзможни начини и средства да се нагодят към вкуса и разбиранята на властниците, без да гържат сметка кому и как служат. Разбира се, една от основните причини за това наемничество е вечната и неотменна материална оскъдица, която ги поставя в пряка зависимост от заеманата чиновническа служба. Малко са ония културни дейци, които са готови и днес да предпочетат глада и студа пред подчинението им на управляващите среди.

След 9 септември това положение не само не се промени, а отбеляза известно влошаване. Вместо да се даде пълна свобода на културните ни творци, както и да им се осигури сносен човешки живот, управляващите фактори се обградиха с ония от тях, върху които могат да проявяват пълно партийно попечителство. Те не само не са свободни да изкажат свое мнение по онова, което им се поставя като задачи в културния ни сектор, но и са принудени да пишат изборни лозунги, партийни агитки, политически тези и безусловно да търпят догматичните проповеди на поставени лица в собствените им среди, които ги учат какво и как да пишат и говорят. Стигна се дори до там, че Министерството на информацията и изкуствата в печатаните тези по повод априлското въстание от 1876 година да поставя лозунги като моя например:

„Дейците от Априлското въстание ни завещаха вечна

дружба с великия ни освободител СССР и Титова Югославия.“

Смятаме, че не ще се намери разумен човек в страната, който да мисли, че ние можем да съществуваме без отношения на братско сътрудничество със СССР и Югославия. Но да се използват историческите факти, които нямат никаква логическа, нито фактическа връзка с днешния политически момент, е не само едно изнасилване на нашата родна и народна история, а е и белег на котирино скудоумие.

Даваме горния пример само да илюстрираме каква е политическата линия, на която днес са подчинени една част от културните ни работници, а останалата е принудена безропотно да понася нейните замашки. Разбира се, нито един от тях не поема моралната отговорност за протестира срещу всичко онова, което системно и планомерно опустошава истината и свободата в културния ни живот. Нещо повече: значителна част ги приема и им служи с перо и слово. Време е съвестта на духовните ни творци да бъде освободена от партийното попечителство. А това ще стане, когато управляващите среди престанат да мислят, че оскъдният злък, който им подхвърлят от държавната трапеза, води след себе си безусловното им подчинение. Да не се забравя, че всички творци на културата, науката и изкуствата са достояние на целия народ. Затова не е простено на властващите групи да сатрапничат върху тяхната съвест и мисъл и да изкористват дарованията им за свои груби партийни цели, които понякога са в разрез с народните интереси.

„Свободен народ“, бр. 235, 23 октомври 1945.

Петър Горянски, 1934

Не за пръв път нашият народ е лишаван от своето свято и неприкосновено право – да пише и говори свободно. В музея на политическото безправие у нас съществуват множество документи, в които се оглежда с целта си ръст оная система от съдебни и административно-полицейски произволи, създадени с цел да задушат свободата на печата. В това отношение режимите, които дойдоха след първата преврата от 9 юни

1923 година, бяха особено резултатни. Лишени от здрава опора в средите на широките народни маси, те, наред с грубите терористични средства, прибегваха и до редица изключителни закони, които вкарваха всеки ден в затвора по някой и друг журналист или общественик за честно изразена своя или чужда мисъл.

Телената мрежа, с която властниците обграждаха свободата на печата у нас дълги години, особено много се съгъсти с преврата от 19 май 1934 година. Тогава не само че бяха спрени всички органи на разтурените политически партии, а и така нареченият неутрален печат беше подложен на варварска цензура. Поради това всеки вестник, книга, позив, дори и афиш не можеше да види бял свят, ако не е минал предварително през бодливата тел на контрола по печата и върху която свободно се развиваха парцалите от изподграна и окървавена греха на честната обществена мисъл и съвест, нашарени с червения молив на мнителните цензори. Така се стигна до положението щото името на един Ленин да бъде забранено изобщо, като само в редки случаи се допускаше да бъде подписан като Владимир Илич.

Това обезправяване на печата не можеше да не събуди известно негодувание и протест в средите на нашата честна интелигенция, която остави в тая насока ценни документи. Когато „социалното“ движение на Ал. Цанков беше в навечерието на втория си кървав преврат, група писатели намериха сили в себе си и сложиха подписите си под един протест, който предупреждаваше нашата общественост за близката историческа опасност. Щщото те направиха нееднократно и срещу установената на 19 май цензура, която беше най-тежкия удар срещу свободата на печата. А когато през 1940 година расистът Петър Габровски поиска да постави еврейското малцинство у нас извън законите и да го изпрати на заколение в Полша¹, по почин на др. Григор Чешмеджиев двадесет и двама членове на Съюза на българските писатели от всички сто двадесет и осем надароха тревожен вик. Тяхното изложение-протест до Народното събрание и днес се сочи за документ на честно изпълнен граждански и писателски дълг срещу една система, която потъпкваше основните права и свободи на българските граждани².

Днес, когато правителството създаде още един изключителен закон за ограничение свободата на печата³, дълг се налага на всички ония писатели, които в най-тежките години на политическа и културна реакция не забравиха своя граждански дълг, отново да го изпълнят. Вярно е, че не всеки може да намери достатъчно нравствени сили у себе си да се противопостави срещу една система, която мъчно може да се преодолее по силата на редица обективни и субективни причини. Но това не значи още, че българският писател трябва да скръсти ръце и да приеме механически всичко онова, което пряко или косвено го засяга. А отнемането свободата на печата е един акт от историческо измерение и неговото мълчаливо приемане ще тежи върху съвестта на нашата интелигенция не само сега, а и всякога, когато става реч да бъде отчетена нейната будна гражданска съвест.

С риск да изразят ръцете си, българските писатели трябва да разкъсат бодливата тел, която прегражда пътя до тяхното най-скъпо и свято достояние – свободата на печата, така жестоко погазена от новия изключителен закон.

„Свободен народ“, бр. 84, 26 април 1946.

Басни от в. „Свободен народ“ (1946)

Петър Горянски

СВРАКА В ХОР

Веднъж в една гора дълбока, тъмна, дива,
изпъчила се твар перната и креслива,
и викнала пред всички
смирени пойни птички:
„Не може то така, не може и не бива –
която както иска
да пее и да писка –
без план и без наряд.
Не води то напред, а тласка ни назад.
Настъпиха навред дни славни, горди, нови
и вие сте от днес свободни, без окови.
За първи път – ура! – сте волни пойни птици,
а не в позорен плен на мръсните лирици,
които,
скрити
във някой глух, затънтен горски кът
по цели дни слухтят
под клоните на вашите дървета
и звуците крадат ви за куплети.
А този плагиат
е семен резултат
на вашето желание печално
за творчество индивидуално.
Станете политични,
идеологични!
Настъпни време ново, прогресивно!
Сплотете се във групи, колективно
запейте в хор:
„Позор, позор
и смърт на враговете –
лиричните поети!“

Спогледали се птиците смутени,
на казали: „Да бъдем сплотени –
добро е то и хубаво, госпожо,
но виж какво душата ни тревожи:
Нима затуй, че носиш перушина,
ти годна си за певческа дружина?
Нима от сврака
песен ще се чака?“

Отвърнала им свраката тогаз:
„Прекрасно знам сама, че нямам глас,
но пак ще имам работа не малка:
със тази палка
концертите ви аз ще дирижирам
и парсата в торбата ще събирам.“

бр. 20, 29 януари 1946.

ПИЩЯЛКАТА

Таз приказчица стара, ми се чини
от дните детски спомнят си мнозина.
В един далечен край отдавна
премъдър цар царувал славно,
но този цар – Траян се той наричал –
родил се с недостатък естетичен:
ушите му били космати
като ушите на козата.
За тоз дефект телесен на Траяна,
естествено, излязла и забрана:
съдът ще смята за проява злостна
беседите по темата въпросна;
и който би разнасял таз мълва,
да знае – ще остане без глава!
Изплашили се хората, навели
очите си надолу, онемели.
Уви, едно овчарче, на което
терзаела таз цензура сърцето,
изробило в земята със мотица
една дълбока дупка, на извикало
във нея, колкото му глас държи,
че цар Траян бил с козешки уши.
На същото туй място след години
поникнала върба, и кой как минел
откъривал клонка малка,
изрязвал си пищялка
и радостно засбирвал, но – ужасно! –
пищялката обаждала се ясно:
„На цар Траян са козешки ушите!“
и трижди го отеквали скалите.

Поуката ли? Ето я: реши ли
случаен някой властник със насилие
на честните и доблестните хора
устата да затвори –
земята, вечно нямата, тогаз
ще вдигне глас.

бр. 81, 20 април 1946.

¹ Петър Габровски (1898–1945) е министър на вътрешните работи и народното здраве в правителствата на Богдан Филов (1940–1943) и вносител на антисемитския Закон за защита на нацията през 1940 г. През февруари 1945 г. Габровски е осъден от Народния съд и екзекутиран. (Бел. рег.)

² Авторът посочва иницираното от Григор Чешмеджиев писмо-протест, подписано от група български писатели, сред които и П. Горянски, протестиращи срещу Закона за защита на нацията. Датата на писмото е 17 октомври 1940 г. – вж. ЦДА, ф. 1303 К, оп. 1, а.е. 120, л. 1. (Бел. рег.)

³ На 19 април 1946 г. Народното събрание приема Закон за допълнение на закона за печата, който позволява спирането на периодични издания само с решение на министъра на информацията и изкуствата (за определен срок) или завинаги с решение на Министерския съвет. (Бел. рег.)

Една „мостра“ на свободата

от стр. 9

е набелязан за отстраняване от публичния живот заради участието си в официалната културна политика. Горянски става един от обектите на т.нар. *антифашистка чистка* в писателската общност⁴. Уязвен е в печата от Ангел Тодоров и Дако Даковски. По всичко личи, че Горянски запазва самообладание. Колкото и да е трудно, останал без публична трибуна, той се опитва да се противопостави на атаките. От едно изречение в по-късна статия на Никола Фурнаджиев, насочена вече срещу *опозиционера* Горянски, научаваме, че през есента на 1944 г. нароченият за изключване литератор написва текст до Управителния съвет на СБП, с който да се защити и вероятно да обясни случаете със стиховете си, посветени на Ямаджѝ и Бекерле и да изтъкне антифашистката си дейност⁵. Този текст все още не е открит в архивите, но днес функционира като невидим знак, че Горянски не се спомайва. При по-късни словесни престрелки той дори публикува статия, в която споменава, че ще дойде ден, когато „много изкуствено подхранвани легенди ще се разбият, а в това число и фалшификацията с някаква уж ода за Бекерле“⁶. За каква *фалшификация* намеква Горянски, щом стихотворенията му за Ямаджѝ и Бекерле все пак са публикувани във вестниците „Днес“ и „Целокупна България“ през 1942 и 1943 г.? Може би става дума за някакъв вид „капан“ или принуда около посвещенията и/или публикуването на текстовете? Засега не е ясно. Независимо от тези неясноти, след 9 септември 1944 г. Горянски се държи открито, без следи от гузно съзнание. Присъства на събранията на СБП на 30 септември и на 30 октомври 1944 г., когато се избират нов управителен съвет и нови членове – актове, които преобразяват писателския съюз в отечественофронтовска организация, доминирана от комунисти. Когато на 23 ноември 1944 г. събранието изключва 29 писатели „за фашистка дейност“, Горянски неизбежно отсъства – вече е арестуван. Той е на 27-мо място в списъка на изключените, след него са Ненчо Илиев (Сирчу) и Владимир Василев. Разминал се с Народния съд, но отстранен от легитимната писателска общност, през следващите осем месеца Петър Горянски пребивава в особен вид *пауза* – след миналото си на поет и драматург на Скопския народен театър и преди краткото си бъдеще на опозиционен журналист. Точно в тези месеци той извършва съдбовен избор.

Опозиционна критика и публицистика: 1945/1947

Не е голяма изненада, че през есента на 1945 г., когато е разрешено издаването на вестниците на т.нар. *ОФ-опозиция*, Петър Горянски се озовава в опозиционния сектор. Репутацията му на широк социалист и антифашист, на опитен редактор и вестникар от 30-те години, изключен от средите на новите ОФ-писатели, бързо му печемя място сред социалдемократите опозиционери на Кръстьо Пастухов и Коста Лулчев. Става литературен редактор в стартиралия на 16 септември 1945 г. всекидневник „Свободен народ“, където от първите дни на октомври печата публицистични и литературнокритически текстове. По правило голяма част от публицистиката му излиза под нов псевдоним – *Емил Герасимов*, а критическите му статии – под официалното му литературно име *Петър Горянски*. Дватамата, заедно с главния редактор на вестника Цвети Иванов, се превръщат в основните пера на културната публицистика в изданието. Така започва онази година и половина, в която Горянски създава творчество, заради което по-късно трайно изчезва от историята на литературата, но заради което днес името му става обект на литературна археология в зоната на 1945/1947 г. Каква публицистика и критика създава литературният редактор на „Свободен народ“? Публицистичното му писане не се отличава нито със сатирично-притчовата сладкодумност и многопластовост на Трифон Куневите *камилчета*, нито с религиозно-етическите обеми в *проповедите* на Константин Петканов, нито с едновременно синтетичното и критически аналитично мислене на Иван Богданов. Публицистиката на Горянски е много повече *вестникарска* – непосредствено реагираща, оценъчно-импресионистична, създадена от професионален журналист, който темпераментно следва събитията, без да има достатъчно време за обработка на полемичния си език. Темите на повечето статии на Горянски са обичайни за тогавашния каталог на опозицията. Сред основните политически тези се откроява *подмяната на идеята за 9 септември и едновластническата доминация на Комунистическата партия*:

⁴ Вж. повече за това в: *Чистката в Съюза на българските писатели: 1944. Документи, дневници, статии*. Съст. П. Дойнов. С., 2017.

⁵ Вж. това сведение в: Скорпион [Никола Фурнаджиев]. *Преображенията на един наемник – Литературен фронт*, бр. 21, 26.01.1946.

⁶ Горянски, Петър. *Камък в блатото – Свободен народ*, бр. 135, 4.07.1946.

„Свободата, която девети септември провъзгласи върху обезглавения труп на реакцията, много бързо се превърна в привилегия на едно дейно малцинство, което установи пълно едновластничество върху всички прояви на нашия живот. Грубото сектантство, което придоби остри форми на партизанската стръв, намери теоретическата си обосновка в официално провъзгласената „революционна ярост“, която развързва ръцете на произвола и безотговорността. [...] днешните властици направиха всичко възможно да разпалят страстите и да разделят народните сили на враждуващи лагери, върху чиято непримиримост те най-лесно биха прогъждали едновластническата си система на управление. Под основния знак на партизанското остръвление, сектантската непримиримост и грубо едновластничество днес протича целият наш политически, социален и културен живот.“⁷

Тези изводи логично се допълват и обуславят от конкретни примери и заключения, разгърнати в поредица статии: срещу узурпирането на държавните ресурси за тяснопартийни цели, както се случва с радиоразпръскването; срещу *култа към личността* на новоизгрозелите водачи в ОФ-България:

„Като пръв пробив в народовластническите позиции се слага обаянието на известни личности, което стига до обожание и обожествяване. Оценката, която целият наш народ има за някои от тях се експлоатира от известни среди за насаждането на оная партийна диктатура, която в никой случай не се покрива нито с неговите жизнени политически интереси, нито с основните му схващания за демокрацията.

С оглед на това целият сложен апарат, който днешната власт може да има доброволно или принудително за обществена разгласа, е в пълен ход.[...]

... има всички признаци на изкуствено подхранван и поддържан култ, случаете спокойно могат да бъдат отнесени към ония прояви на авторитаризъм, които са колкото опасни за правилното политическо развитие на народа ни, толкова и вредни за установяването на оная истинска, свободна и народовластническа демокрация, в изволюването на която се дадоха толкова скъпи жертви.“⁸

Тази статия, публикувана само десет дни след шумното завръщане от Москва в София на Георги Димитров, вече е разпознала характерното за новата политическа ситуация явление – внос от СССР на подражателна *теория и практика*, обслужваща култа към личността на комунистическия водач като базисна характеристика на (едно)партийната диктатура. Макар и не толкова директен като Трифон Кунев, който влиза в поименна схватка с Георги Димитров⁹, социалдемократът Горянски назовава принципа и модела – на един „изкуствено подхранван и поддържан култ“. Впрочем той се отличава тъкмо с такъв *обобщаващ* маниер на полемизиране. В статиите си рядко, дори изобщо не стига до поименно негативни посочване на високоставени фигури от ОФ-властта. Това може би му спестява съвременна репресия през 1946 г., но не отменя последвалите санкции и гонения срещу него след разгрома на опозицията.

*

Главната тема за публициста Петър Горянски е състоянието на културния сектор и на литературното поле през 1945/1947 г. Той отблизо наблюдава специфичната психополитика, чрез която постепенно се преобразяват писатели и интелектуалци:

„Страхът, който се надигна и в душата на интелегенцията от възможни репресии срещу всяка проява на самостоятелната мисъл и чувства, съчетан с икономическата зависимост от обикновеното чиновническо място, създаде онова мрачно състояние на духа, което понякога дори грубият терор не може да причини.[...] Може ли да се иска от всички тях да бъдат нравствено устойчиви до себежертва, за да откажат на поканата на днешните властици да се изкажат по поставените им политически въпроси, или да отговорят отрицателно? Нима непрекъснатият външ вой, в който се долавят закани, като „смърт на опозицията“, „смърт на предателите“ и др., не създава у тях чувството на несигурност най-малко за скромното чиновническо място, за да не говорим за други много по-страшни неща?“¹⁰

Страхът от терор, но и от недоимък, съчетан с икономическата зависимост от държавните поръчки и впримчването на творческата воля в диктата на властта превръща всеки автор в чиновник на държавна служба, който сам жертва творческата си свобода. Така творците „са принудени да пишат изборни лозунги, партийни азиатки, политически тези и безусловно да търпят догматичните проповеди на поставени лица в собствените им среди, които

⁷ Герасимов, Емил. [Петър Горянски] *Духовното равновесие – Свободен народ*, бр. 253, 13.11.1945.

⁸ Герасимов, Емил. [Петър Горянски] *Култът към личността – Свободен народ*, бр. бр. 257, 17.11.1945.

⁹ Вж. текстовете на Трифон Кунев, в които не просто се визира, но и поименно се посочва комунистическият водач Георги Димитров: *Речта на г. Георги Димитров – Народно земеделско знаме*, бр. 77, 9.11.1945; *Какво се влечи след опозицията – Народно земеделско знаме*, бр. 78, 10.11.1945; *Едно разяснение. Г-н Георги Димитров обвинява – Трифон Кунев отговаря – Народно земеделско знаме*, бр. 100, 5.06.1946. Вж. засега последната публикация на тези текстове в: Кунев, Трифон. *Голата истина. Публицистика. 1945–1947*. Колекция „Неиздадените“. Книга седма. Съст. П. Дойнов, С., 2020.

¹⁰ Герасимов, Емил. [Петър Горянски] *Най-дръзкото посегателство – Свободен народ*, бр. 266, 29.11.1945.

зи учат какво и как да пишат и говорят“¹¹. Доброволният откъс от автотомия на организирания писатели се извършва *отвътре* – в самото ядро на писателската общност, узурпирано от творци – наемници на властта, назначени, за да дисциплинират останалите свои колеги. На този фон стават още по-видими следите от „партизанско вмешателство“, „посредствеността, приспособеността и грубото партизанство“ в изкуството от последните години.

Социалдемократ, марксист по идеология, вярващ в социалната държава, но и изповядващ ценностите на ненасилието и справедливостта, Горянски назовава „престъпното в днешната система“, която използва *материалната нужда* на твореца, цялата „материална зависимост, за да сковава духа и убежденията на по-слабите и идеино неустойчивите, като ги подчинява на своите политически разбирания“¹². Той отхвърля „робското подчинение на всички културни, просветни и професионални организации, чиито управителни съвети са си присвоили правото да говорят безнаказано и безконтролно от името на всички свои членове и то все в полза на днешната власт“¹³. Горянски определя като „дозирана свобода“ системата на контролиран, дирижиран плурализъм в България и на избирателно въвеждани режими на свобода и справедливост. Тази система придобива ясен профил след приемането на допълненията към Наредбата-закон за защита на народната власт от април 1946 г.:

„При съществуващия закон за защита на народната власт възможно ли е българските граждани да отстояват схващанията си по социалните и политически проблеми и не тегне ли върху тях заплахата, че ако не днес, то след изборите няма да се озоват на подсъдимата скамейка за изказани еретически разбирания? И втори въпрос: привържениците на днешната власт под същия ли режим са поставени, когато решат да критикуват, а това те го правят със стръв и цинизъм, настроените опозиционно граждани и водачите на несподелящите разбиранията им политически партии?“

Това *дозиране* или *неравновесие* при практикуването на свободата на словото се открояват като основна характеристика на българското общество в месеците между Царството и Народната република. Многократно Горянски пише за властовото парцелиране и разпределение на правомощията и ресурсите в културния сектор: прозорливо разпознава специфичния феномен на *цензурата на дефицита* (т.нар. „недостиг на хартия“) като въведена „негласна система на контрол над всички книги, които подлежат на издаване“, в която „исканията за хартия се удовлетворяват до голяма степен произволно и едностранчиво, при което партийните и лични връзки са на особено голяма почта“; изтъква партизирането на националния културен капитал и обсебването му от официалната власт при честването на юбилеите на фигури като Елин Пелин и Кръстьо Сарафов; критикува ограничения достъп до клуба на Камарата на народната култура, открит в салоните на увеселителното заведение „София“, като място за изяви, „монополизирани само за известни избраници“.

*

Сред изобилието от *обекти* за критика в текстовете на Петър Горянски без съмнение се откроява Съюзът на българските писатели. Изключеният от организацията опозиционен журналист ревностно следи ситуацията там и проявява възкисателност към нея, сравнява може би с изискванията на още един засегнат от СБП *автор на журналистическа колонка* – Иван Богданов във вестник „Изгрев“¹⁴. Затова през 1946 г. и двамата отправят сериозни критики към все по-официозния писателски съюз и към гарантирания му от държавната власт монопол в литературното поле. Битката на Горянски срещу СБП и неговите издания се

¹¹ Герасимов, Емил. [Петър Горянски] *Окованата съвест – Свободен народ*, бр. 235, 23.10.1945.

¹² Горянски, Петър. *Култура и печалба – Свободен народ*, бр. 174, 23.08.1946.

¹³ Герасимов, Емил. [Петър Горянски] *Дозираната свобода – Свободен народ*, бр. 213, 24.10.1946.

¹⁴ Иван Богданов е блямран при кандидатстването си за член на СБП на събранието от 10 март 1946 г. Това се превръща в негов личен мотив за критика на политиката и действията на писателския съюз в няколко статии. Вж. повече в: Богданов, Иван. *За критическия дух. Критика и публицистика. 1945–1946*. С., 2017.

разгаря след общото събрание на съюза от 10 март 1946 г., на което той посвещава статията „Бреговете преливат“:

„Непосредствено след девети септември Съюзът на българските писатели беше яростно шурмуван от всички ония, които преди това не бяха приети за негови членове. Между тях имаше безспорно даровити и онеправдани писатели. Но успоредно с тях бяха вмъквани през обезглавения труп на законния устав и съюзна традиция редица писателствувачи от словослагателско глежище старци и младежи, които в края на краищата образуваха онова болшинство в Съюза на българските писатели, което осигури партизанската диктатура в неговите среди. И ако резултатите от станалите и тази година избори не задоволяват от литературно-художествено и професионално глежище, то причината се дължи само на това едновластническо болшинство, така лекомислено осигурено в дните след девети септември. Днес в Съюза на българските писатели е изгубена оная здрава мярка, която трябва на всяка цена да бъде спазвана, ако иска той да остане на съответното културно и професионално равнище. В случая тия, които са виновенници за това, жертвуват добре разбраните интереси на нашата литература пред своите лични и партизански сметки.“¹⁵

Темата за дирижираня прием в СБП е рамкирана година по-късно от кратък неподписан текст, но почти сигурно създаден отново от литературния редактор на „Свободен народ“. Там отбелязва за СБП „такова широко масовизиране на неговия числен състав, че на събранията писателите не могат да се познаят“¹⁶.

Приемът на нови членове на партизански (партиен) принцип е може би най-видимата част от укоримата дейност на СБП, доколкото все пак изглежда крайно персонализирана. Но Горянски не се задоволява само с тази тема. В серия от статии той посочва редица проблеми на институционализираната писателска общност: склонността към продажност сред *зависимите* писатели; неелпите апели за *колективност* в творчеството и всякакви препоръки, „които непрекъснато се дават на нашите писатели за това, какво и как трябва да пишат“; неефективността на новогодишните литературни прегледи и *пустословието* в тях, „така свойствено за всяка безплодна и шаблонизирана мисъл“; обреченият опит за своеобразен литературен *протекционизъм* – „решението на Министерството на информацията и на изкуствата да застави всички съществуващи у нас библиотеки [*издателски поредици* – бел. м., П. Д.] с преводна литература да включват в програмите си годишно и по два романа от наши български автори“ – решение, „колкото необосновано, толкова и неосъществимо“; формално приветстваната, но по същество проблематизирана акция за „слизване сред народа“ на писателите (командироването им с държавни средства към „стопански обекти и строителни мероприятия“, за да ги пресъздадат в художествени произведения) – модел, който едва ли ще гарантира „абсолютна свобода и право на честна, добросъвестна и искрена преценка върху всичко онова, което ще има да видят, да чуят и да разберат“; нарастващите упреци и дори заплахи към един или друг „неутрален“ писател, че „от девети септември насам не е написал нищо, или не е отразил в своето творчество тая или оная проява“.

За Петър Горянски загубата на литературната автономия и на независимостта на писателя има преки езикови последиствия. Те личат в „оная заблуда, която кара мнозина да смесват ругатията, хулата, слобесното изпълнение с истината, правдата“, защото „когато езикът на улицата, особено при спорове, бива използван като аргумент и за прикриване липсата на истина, той не може да внуши нищо друго, освен да покаже на колко низко стъпало е този, който прибъзва до неговата помощ“.

Тези констатации произтичат от острите полемички между комунистическите и опозиционните литератори и публицисти през пролетта и лятото на 1946 г. Особено статиите в официозите „Работническо дело“ и „Отечествен фронт“ преливат от директни обиди към опонента – от тежки персонални квалификации до озолени ругатни. И Горянски не е подминат. Той обаче вижда в тези езикови девиации все по-ясни знаци за промяна в художествените почерци. Още през януари 1946 г. дефинира природата на „злокачествения шаблон“, който разкъпва *при авторитарните режими*, които „след като отнемат елементарната свобода на твореца да вижда, мисли и разсъждава по свой начин“, стигат до „оная стандартна, нивелирана униформена мисъл в изкуството, която изключва личното отношение на твореца към всичко онова, което може да запълни със съдържание неговите произведения“. Така диктатурата „превърща художествения творец в обикновен автомат“¹⁷. А през април 1947 г. Горянски забелязва:

„Тая система на кухата фраза ние виждаме осъществена и в литературната ни действителност, където се прилага с особена острота и взема масов размер. Там всеки неграмотник чете лекции по „художествен“ реализъм, всеки бездарник смята за свой дълг и грижа да учи другите на „идеен“ пълен, да им поставя големи обществени и политически задачи.“¹⁸

Назоваването е ясно. Претенциите за идейност и политическа ангажираност на „художествения“

Петър Горянски, 1971

(социалистическия) реализъм стоят в основата на една нова система – *системата на кухата фраза*, т.е. организация за свърхпроизводство на идеологическа реалност, завладяло по-голямата част от литературното поле. Езиков свят на художествена пропаганда, в който новите граждани на Народната република са застапени да бъдат експонати на собственото си съществуване – в надутия балон на *кухата фраза*.

*

Всъщност Горянски провокира отечественофронтовските публицисти и литератори още през ноември 1945 г., но те решават да му отговорят едва в края на януари и през февруари 1946 г. Очевидно се включват в общото *настъпление* срещу опозицията, за което – след скъсването на преговорите за промени в правителството – дават знак от Политбюро на ЦК на БРП (к)¹⁹.

Първо Никола Фурнаджиев под псевдонима *Скорпион* в „Литературен фронт“ най-общо определя Горянски като „изпечен наемник“, чиято „дейност носи печата на посредственост, безочие и безхарактерност“ и „пише статии, басни, бележки и т. н., с единствената цел да компрометира Отечествения фронт“. Още тук са припомнени *двата смъртни гръха* – двете стихотворения, в които Горянски „възхваляваше нацисткия представител в България Бекерле и японския император“ – текстове, приравнени към „безсрамни фашистки прояви“, за които авторът им „е изкоренен от Съюза на писателите“, като *плевел*.²⁰ Оттук нататък почти всеки текст срещу редактора на „Свободен народ“ ще припомня стихотворенията му, посветени на Бекерле и Ямадзи от 1942/1943 г.

Страхуват ли се българските интелектуалци през 1945/1946 г.? Изпадат ли в малодушие пред поръчките на властта заради зависимостите си от нея? Около тези въпроси кипват страстите на противоборстващите журналисти. За опозиционния автор сътрудничеството на повечето интелектуалци с режима е резултат от полувидимата психополитика на страха, налагана върху цялото художествено поле.

До април 1946 г. за по-остро критичните си статии Горянски продължава да използва предимно псевдонима *Емил Герасимов*, макар да си дава сметка, че трудно ще запази авторската си самоличност в тайна. Когато посвещава текст по темата за употребените от властта чрез *тесен партиен догматизъм* чествания на Елин Пелин и Кръстьо Сарафов, органът на СБП нервно пита: „Защо Емил Герасимов не си каже истинското име?“. Всъщност там се досещат, че Герасимов е своеобразно *алтер его* на Горянски, но и самият Горянски решава през пролетта вече да подписва най-подемичните си текстове със своето разпознаваемо литературно име.

Редят се показателни заглавия като „Литературни алхимици“ (10 април), „Зад телената мрежа“ (26 април), „Едностранична култура“ (9 юни) – все под името Петър Горянски. Но статията, която предизвиква истинска ответна канонада е озаглавена „Мостри без стойност“. Тя констатира „почти стопроцентова международна изолация“ на държавата и коментира намерението на Министерството на информацията и изкуствата – по повод откриващата се Парижка мирна конференция – „да бъдат изпратени в Париж група интелектуалци, които да влязат в непосредствен досег с тамошните представители на културата, науката в изкуствата, на които да бъде разяснено днешното положение на държавата ни, както и нейните жизненни права и интереси“. Горянски обаче се съмнява в успеха на такава мисия заради състоянието на демокрацията в България и най-вече заради пасивното отношение на близките до властта интелектуалци към посегателствата над свободата на словото. Той посочва побоя над Трифон Кунев от 8 юни 1946 г. и допуска, че председателят на СБП Людмил Стоянов

¹⁹ В специално решение от 16 януари 1946 г. Политбюро на ЦК на БРП (к) включва точка, според която трябва „да се мобилизира цялата ОФ преса против клеветите на опозицията и разобличаване на техните намерения и цели“ – вж. *Решение № 1/16.01.1946* – ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а.е. 91, л. 1.

²⁰ Скорпион [Никола Фурнаджиев]. *Преображенията на един наемник – Литературен фронт*, бр. 21, 26.01.1946.

трудно ще отговори на въпроса на френските си колеги „какви е направил Съюзът на българските писатели“ за това. По подобен начин стоят нещата и със свободата на печата. Едва ли ще бъде дадено разумно обяснение на международната културна общност за „спирането и пречките по издаването на вестници“, свързани с българската опозиция. Неразрешените проблеми у нас за явната или полускрита цензура сякаш предварително обричат мисията в Париж. Горянски поставя под въпрос моралната легитимност на евентуалните официални български културни „пратеници“ и тяхното автентично отношение към реалните пречки пред функционирането на публичността в България.

Тази статия направо бесееява близките до властта литератори и публицисти. Никола Фурнаджиев определя Горянски като „пример на фашистка метаморфоза и фашистко безочие“, нарича го „фашист, бивш драматург на Скопския народен театър, автор на подражателни стихове“, написал „ода“ за един от палачите на народа ни – пратеникът на Хитлер в България – Бекерле²¹. Горянски не остава дължен в злепоставянето и също напада персонално, изреждайки не съвсем прецизно и дори подвеждащо няколко „компрометиращи“ биографи и библиографи от житейско-творческия път на Фурнаджиев. Накрая язвително намеква, че *партийната книжка* от БРП (к) не може да служи като индулгенция за „сършените грехове“, особено когато те са „исторически престъпления“²². Този път му отвърща с ответен текст-бомба Веселин Георгиев (Андреев), който на няколко колони в „Отечествен фронт“ подробно се занимава с „тоя бездарен Горянски“, който е „изпортен от фашизма, въдъхновен от съпяна омраза към Отечествения фронт, от блясъка на задоканска валута и гимните завеси на атомната бомба“²³. Финалът на разгромния текст на Андреев рамкира целия спор като партийна кавга между комунисти *на власт* и социалдемократи *в опозиция*:

„Но аз не мога да отмина още една гавра, без да викна в лицето на този господин: не смей, нищожество, да хвърляш кал върху честта на нашата партийна книжка. Трудно се получава тая – защото е оросена с кръвта на хилядите паднали другари...“

Полемиката се затваря като епизод от межупартийното противопоставяне. След три дни още един самооправдателно обяснителен текст на Фурнаджиев спуска забесата. След като изяснява, оборва или омаловажава един по един всички пунктове от статията на Горянски срещу него, Фурнаджиев възкликва за опонента си:

„...П. Гор. е само типично въплъщение на манталитета, нахаостта и падението на ония фашистки елементи, които, тъй радостно приети в редовете на опозицията, водят борба срещу Отечествения фронт. Изключен от Съюза на писателите за фашистки престъпления, преминал през затвора, но изпуснат, кой знае защо, от тежката ръка на Народния съд, днес той клевети и ругае. Но хулиганът е вече хванат за ухото и утре той ще бъде на буницето, гдето ще остане завинаги заедно със своите приятели, защото такава е съдбата на народните врагове.“²⁴

Впрочем през следващите месеци Фурнаджиев не се отказва да следи написаното от Горянски и му посвещава под псевдоним още две колонки в „Литературен фронт“. Втората от тях е отпечатана на 26 април 1947 г. – само три дни преди „Свободен народ“ да излезе за последен път. Така или иначе *изпуснатият* от Народния съд опозиционен автор е *вече хванат за ухото* и поведен към *буницето*. Но за деветте месеца от юли 1946 до април 1947 г. Петър Горянски е сред малцината, които персонализират опозиционното слово. Кръстьо Пастухов вече е освен (27 юни 1946), а Трифон Кунев и Цвети Иванов – арестувани и също съдени. В края на 1946 г. вестникът на демократите „Знаме“ е спрял завинаги. В тази ситуация на обезлюдяване на опозиционния сектор откъм ярки автори Горянски е сред единиците, които с името си публично отстояват критичните позиции на автономността в литературата и културата.

*

Журналистът, публицистът, критикът Петър Горянски остава до последния брой на „Свободен народ“ сред най-разпознаваемите му авторски имена. Публикуваните там разнородни негови текстове – с име, без име, с псевдоним – удържат мярата на аргументирана и темпераментна опозиционност и/или алтернативност, която предлага различни ценности и се противопоставя на властовия произвол. Най-съществена обаче е борбата, която социалдемократът води чрез слово за възвръщане на похитената лична и обща автономия в литературата и културата. Без краен успех. Но до края на „Свободен народ“.

Откъси от по-голям текст

²¹ Фурнаджиев, Никола. *Съветите на един фашист – Отечествен фронт*, бр. 558, 2.07.1946.

²² Вж. Горянски, Петър. *Камък в блатото – Свободен народ*, бр. 135, 4.07.1946.

²³ Георгиев, Веселин. [Веселин Андреев]. *Една „мостра“ на опозицията – Отечествен фронт*, бр. 564, 9.07.1946.

²⁴ Фурнаджиев, Никола. *Клеветник и подлец – Отечествен фронт*, бр. 567, 12.07.1946.

¹⁵ Герасимов, Емил. [Петър Горянски]. *Бреговете преливат – Свободен народ*, бр. 54, 21.03.1946.

¹⁶ *Те всички са писатели – Свободен народ*, бр. 55, 11.03.1947.

¹⁷ Горянски, Петър. *Злокачественият шаблон – Свободен народ*, бр. 4, 6.01.1946.

¹⁸ Герасимов, Емил. [Петър Горянски]. *За кухата фраза – Свободен народ*, бр. 69, 4.04.1947.

Лице на броя

Снежана Велкова: Чета АВ, защото откривам интересни автори, заглавия, гледни точки

На 11.02.2020 отпразнувахме 29-ия рожден ден на „Литературен вестник“. До навършването на неговата кръгла годишнина ще излиза рубриката „Лице на броя“. Тук ще срещнем автори, читатели, приятели на вестника, които ще говорят по своеобразен начин изречението „Чета АВ...“. Защото АВ е вестникът с хиляди лица.

Фотография: Франческа Землярска

АРХИВ

Заг парадния декор*

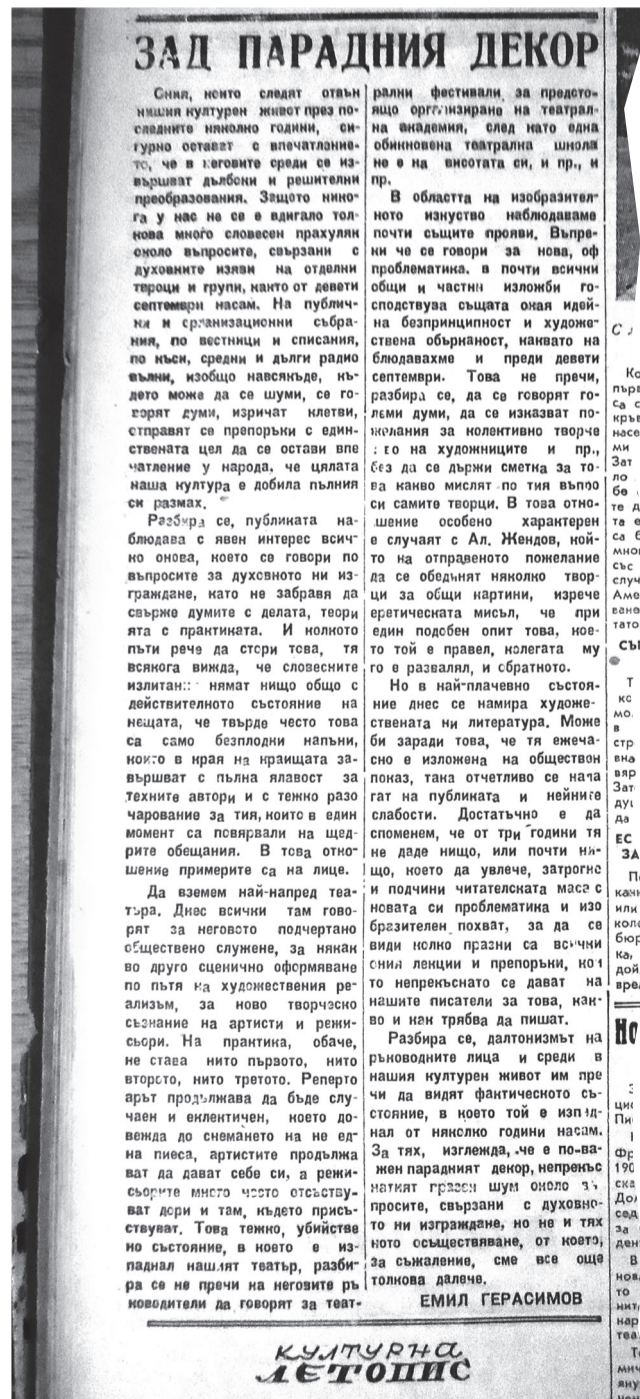
Петър Горянки

Ония, които следят отвън нашия културен живот през последните няколко години, сигурно остават с впечатлението, че в неговите среди се извършват дълбоки и решителни преобразования. Защото никога у нас не се е вдигало толкова много словесен прах около въпросите, свързани с духовните изяви на отделни творци и групи, както от девети септември насам. На публични и организационни събрания, по вестници и списания, по къси, средни и дълги радиовълни, изобщо навсякъде, където може да се шуми, се говорят думи, изричат клетви, отправят се препоръки с единствената цел да се остави впечатление у народа, че цялата наша култура е добила пълния си размах. Разбира се, публиката наблюдава с явен интерес всичко онова, което се говори по въпросите за духовното ни изграждане, като не забравя да свърже думите с делата, теорията с практиката. И колкото пъти рече да стори това, тя всякога вижда, че словесните излитания нямат нищо общо с действителното състояние на нещата, че твърде често това са само безплодни напъни, които в края на краищата завършват с пълна ялвост за техните автори и с тежко разочарование за тия, които в един момент са повярвали на щедрите обещания. В това отношение примерите са налице. Да вземем най-напред театъра. Днес всички там говорят за неговото подчертано обществено служене, за някакво друго сценично оформяване по пътя на художествения реализъм, за ново творческо съзнание на артисти и режисьори. На практика обаче не става нищо първото, нито второто, нито третото. Репертоарът продължава да бъде случаен и еkleктичен, което довежда до снемането на не една пиеса, артистите често отсъствуват дори и там, където присъствуват. Това тежко, убийствено състояние, в което е изпаднал нашият театър, разбира се, не пречи на неговите ръководители да говорят за театрални фестивали, за предстоящо организиране на театрална академия, след като една обикновена театрална школа не е на висотата си, и пр., и пр. В областта на изобразителното изкуство наблюдаваме почти същите прояви. Въпреки че се говори за нова,

оф-проблематика, в почти всички общи и частни изложби господства същата оная идейна безпринципност и художествена обърканост, каквато наблюдавахме и преди девети септември. Това не пречи, разбира се, да се говорят големи думи, да се изказват пожелания за колективно творчество на художниците и пр., без да се държи сметка за това какво мислят по тия въпроси самите творци. В това отношение особено характерен е случаят с Ал. Жендов, който на отправеното пожелание да се обединят няколко творци за общи картини, изрече еретическата мисъл, че при един подобен опит това, което той е правел, колегата му го е развалял, и обратно. Но в най-плачевно състояние днес се намира художествената ни литература. Може би заради това, че тя ежечасно е изложена на обществен показ, така отчетливо се налагат на публиката и нейните слабости. Достатъчно е да споменем, че от три години тя не даде нищо, или почти нищо, което да увлече, затрогне и подчини читателската маса с новата си проблематика и изобразителен похват, за да се види колко празни са всички ония лекции и препоръки, които непрекъснато се дават на нашите писатели за това, какво и как трябва да пишат. Разбира се, далтонизмът на ръководните лица и среди в нашия културен живот им пречи да видят фактическото състояние, в което той е изпаднал от няколко години насам. За тях, изглежда, че е по-важен парадният декор, непрекъснатият празен шум около въпросите, свързани с духовното ни изграждане, но не и тяхното осъществяване, от което, за съжаление, сме все още толкова далече.

„Свободен народ“, бр. 82, 22 април 1947.

* Във вестник „Свободен народ“ статията е погисана с псевдонима Емил Герасимов.

Ког. пързи са се кръвене насел ми Зат лу бе те д та е са б много с със с Америк ване ж татор СЪВ Т кс мо. в стр вна вяр Зат лу да ес ЗА По канц или 1 колат, Бюрс: ка, и дойд врем Но С цки Пн I Фр: 190 ска До сад за ден В нови то нят нар тва Те мича влад мек.

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ: Амелия Личева (гл. ред.)
Пламен Дойнов, Йордан Ефтимов,
Ани Бурова, Бойко Пенчев, Камелия Спасова, Мария Калинова, Емануил А. Видински
Малина Томова
Печат: „Нюзпринт“

Адрес: СОФИЯ 1000 ул. „Георги С. Раковску“ 108
Банкова сметка: BG56BPBI79401049389602, BIC – BPBIBGSGF
„Юробанк България“ АД
Издава Фондация „Литературен вестник“
<http://litvestnik.wordpress.com>;
www.bsph.org/litvestnik

ISSN 1310 – 9561

ВОДЕЩ БРОЯ Пламен Дойнов